
Серія “Педагогіка в іменах”
ВИПУСК 7

Микола Шлемкевич
(1894 – 1966)

Бібліографічний покажчик

Микола Шлемкевич
(1894 - 1966)

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Серія “Педагогіка в іменах”

ВИПУСК 7

Микола Шлемкевич (1894 – 1966)

Бібліографічний покажчик

Укладачі Ореста Карпенко, Оксана Яців

Дрогобич
Пісвіт
2020

УДК 01:1(477) “XX”

К 20

*Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
(протокол №15 від 15 жовтня 2020 р.)*

Рецензенти:

Кобрій О.М. – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Прокопів Л. М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Микола Шлемкевич (1894–1966): бібліографічний покажчик / укл. Ореста Карпенко, Оксана Яців. Дрогобич: П'світ, 2020. 76 с.

ISBN 978-617-7835-98-0

Видання містить життєпис Миколи Шлемкевича – українського філософа, педагога, публіциста, громадсько-політичного діяча, перелік його праць, виданих в Україні та за її межами, спогади про нього, публікації про творчу діяльність та інформацію про редакційну працю, а також іменний покажчик. Бібліографічний покажчик «Микола Шлемкевич (1894-1966)» сприятиме глибокому осмисленню концептуальних засад української освіти і виховання, філософської та педагогічної антропології Миколи Шлемкевича, його внеску у суспільно-політичне життя Галичини та української діаспори.

Розраховане на наукових, науково-педагогічних працівників, аспірантів і докторантів, усіх, хто цікавиться історією педагогіки, теорією і методикою виховання, шанувальників культурно-освітнього життя.

УДК 01:1(477) “XX”

ISBN 978-617-7835-98-0

© Карпенко О., Яців О., 2020
© П'світ, 2020

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Series «Pedagogy in names»

ISSUE 7

Mykola Shlemkevych (1894 – 1966)

Bibliographic index

Contributor Oresta Karpenko, Oksana Yatsiv

Drohobych
Posvit
2020

Зміст

Передмова	7
З життєпису Миколи Шлемкевича	11
Основні віхи життя й діяльності М. Шлемкевича	15
Перелік праць М. Шлемкевича, виданих в Україні та за її межами	19
Спогади про Миколу Шлемкевича	29
Публікації про творчу діяльність Миколи Шлемкевича	31
Редакційна праця Миколи Шлемкевича	37
Шлемкевич у контексті вітчизняного історико-педагогічного дискурсу	39
Шлемкевич і сьогодення	53

Передмова

Історіографія дослідження педагогічної спадщини у сучасних умовах привертає увагу молодих дослідників, досвідчених науковців до переосмислення і повернення із забуття імен культурно-освітніх діячів, творча діяльність яких проходила на теренах України та за її межами у різні історичні періоди. Педагогічна думка, як зазначає О. Сухомлинська, «завжди персоніфікована – на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями»¹. Науково-педагогічна біографія кожної персоналії є джерелом історико-педагогічної науки, теорії і практики сучасної освіти.

Реалізація завдань вітчизняної освіти передбачає формування у дітей та молоді високодуховного світогляду, національної свідомості, патріотизму, зумовлює ґрунтовну світоглядну підготовку підростаючого покоління до життєдіяльності, що відповідає запитам практики і спонукає до пошуку ціннісних орієнтирів, творчого підходу до використання різноманітних чинників розвитку духовних сил людини, відчуття відповідальності за власні вчинки. У розв'язанні життєвих проблем людини педагогічна наука посилається на мудрість народу, надбання поколінь науковців, використовує нагромаджений досвід і сучасну практику організації освітнього процесу, уявлення про тенденції та перспективи розвитку української освіти задля формування свідомого представника національної культури, патріота держави.

Важливим завданням сьогодення є аналіз багатого історико-педагогічного досвіду формування особистості, невпинного пошуку українського виховного ідеалу у різні історичні періоди (в умовах відсутності державності й обмежень свобод особисто-

¹ Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ: АПН, 2003. С. 37.

сті). Визначення духовних і національних орієнтирів розвитку українського суспільства потребує нового педагогічного погляду, який спирається на досвід виховання українського народу, етнопедагогічні й етнопсихологічні засади, та обґрунтування педагогічного інструментарію його реалізації в умовах сьогодення.

Історико-педагогічні дослідження дають змогу системно підійти до аналізу персоналій, доповнити історико-педагогічну науку і теорію виховання новими філософським підґрунтям, методологічними підходами, педагогічними ідеями. У цьому контексті глибиною поглядів і різнобічністю діяльності у вітчизняному культурному та педагогічному просторі вирізняється постать Миколи Шлемкевича (1894–1966) – українського науковця, філософа, педагога, публіциста, редактора, громадського діяча. Його творчий доробок є вагомим внеском у розвиток філософії освіти та педагогічної антропології, спрямованих на розкриття еволюції становлення особистості, формування й удосконалення людини в системі виховання, навчання та розвитку.

Увазі читача пропонуємо сьомий випуск серії «Педагогіка в іменах» – «Микола Шлемкевич (1894–1966)». Серія започаткована керівником наукової школи «Історія, теорія і методика української освіти і виховання» доктором педагогічних наук, професором Марією Чепіль. Серія охоплює різні типи наукових видань, ціль яких презентувати творчий доробок педагогів та їх внесок у розвиток педагогічної науки.

1. Чепіль М. Іван Филипчак (1871–1945): науково-педагогічна біографія. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 76 с. (Серія «Педагогіка в іменах». Вип. 1).

2. Чепіль М. Дудник Н. Антін Лотоцький (1881–1949): науково-педагогічна біографія. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 78 с. (Серія «Педагогіка в іменах». Вип. 2).

3. Карпенко О. Герман Гмайнер (1919–1986): науково-педагогічна біографія. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 156 с. (Серія «Педагогіка в іменах». Вип. 3).

4. Чепіль М. Педагоги творять майбутнє... Нарис про кафедру загальної педагогіки та дошкільної освіти. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 284 с. (Серія «Педагогіка в іменах». Вип. 4).

5. Чепіль М. Освіта і виховання у дослідженнях науковців кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (1991 – 2014) : науково-допоміжний бібліографічний покажчик. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. 160 с. (Серія «Педагогіка в іменах». Вип. 5).

6. Карпенко О., Яців О. Педагогічні ідеї Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.): монографія. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 284 с. (Серія «Педагогіка в іменах». Вип. 5).

7. Літопис кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2015–2019) / Укл. Марія Чепіль, Анна Федорович. Дрогобич: Посвіт, 2020. 208 с. (Серія «Педагогіка в іменах». Вип. 6).

Кожен з цих випусків містить перелік праць педагога, виданих в Україні та за її межами, рецензії на твори, інформацію про громадську діяльність, публікації про життєвий шлях і творчу діяльність педагогів, іменний покажчик. Випуски серії розраховані на наукових, науково-педагогічних працівників, аспірантів і докторантів, усіх, хто цікавиться історією педагогіки, теорією і методикою виховання, шанувальників культурно-освітнього життя.

Сьомий випуск присвячений Миколі Шлемкевичу, українському вченому, філософу, педагогу, публіцисту, який упродовж життя вів активну наукову і громадсько-політичну діяльність в Україні та еміграції (Німеччині, США).

Оскільки у шостому випуску – монографії, на основі широкої джерельної бази систематизовано педагогічні ідеї Миколи Шлемкевича, то у сьомому випуску вміщено інформацію з життєпису науковця, опубліковану у виданні «Сутність філософії», видану у «Записках НТШ. Т. 201. Праці історично-філософської секції. Париж–Нью-Йорк–Мюнхен, 1981), яка є маловідомою для українського читача, і доповнює раніше уже опубліковану біографію.

Перелік праць М. Шлемкевича, виданих в Україні та за її межами, охоплює книги, статті, надруковані як при його житті, так і після його смерті, які знаходяться у Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського, Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, Державній науково-педагогічній бібліотеці імені В.О. Сухомлинського, бібліотек Львівського національного університету імені Івана Франка, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Дрогобицького державного педагогічного університету, Центральному державному історичному архіву у м. Львові та ін. До переліку також ввійшли ті книги, які автори виявили у результаті опрацювання архівних матеріалів і тогочасних джерел (відгуків, рецензій, згадок у періодиці, збірниках історичних, мемуарних та етнографічних матеріалів, листуванні, виступах тощо). Даний перелік налічує 146 праць, і є першою спробою систематизувати творчий доробок М. Шлемкевича. До переліку включено видання, які виявлено у результаті тогочасних джерел, архівних документів. Не завжди була можливість віднайти повні бібліографічні дані, тому деякі позиції не є повними. Частина праць видана під псевдонімом М. Іванейко, Р. Срібний.

Наступні розділи – це «Спогади про Миколу Шлемкевича», «Публікації про творчу діяльність Миколи Шлемкевича», «Редакційна праця Миколи Шлемкевича». Зібраний матеріал у межах кожного розділу, бібліографічні описи розміщено за абеткою. Бібліографічний опис видань та скорочення термінів подаються відповідно до ДСТУ 8302:2015. У кінці видання вміщено іменний покажчик.

Бібліографічний покажчик «Микола Шлемкевич (1894-1966)» сприятиме глибинному осмисленню концептуальних засад української освіти і виховання, філософської та педагогічної антропології М. Шлемкевича, його внеску у суспільно-політичне життя Галичини та української діаспори.

3 життєпису Миколи Шлемкевича²

Микола Шлемкевич мислитель, публіцист, промовець, редактор, видавець, політичний і громадський діяч народився 27 січня 1894 року в селі Пилява Бучацького повіту в Галичині. Його батьками були священник Іван Шлемкевич і Ядвіга з дому Бучацька. Дитячі роки М. Шлемкевича і навчання в народній школі пройшли в селі Сновидові Бучацького повіту. Звідти він перейшов до гімназії в Бучачі, а пізніше до гімназії у Львові з польською мовою навчання, яку закінчив у 1912 році, склавши іспит зрілості «матуру».

Від жовтня 1912 року М. Шлемкевич студював філософію у Віденському університеті. Перервавши навчання, М. Шлемкевич повернувся до дому. У 1915 році російське військо, відступаючи від Галичини, забрало його з собою і вивезло на Сибір.

Після неволі, М. Шлемкевич вже 1917 року з'явився у Києві і тут у 1918–1919 рр. пережив головні акти Української Державності – дні української національної революції. У 1917–1919 рр. працював секретарем редакції «Робітнича газета», де почав свої перші журналістські кроки. Про ці бурхливі роки згадує у своїй статті П. Феденко, який зустрів М. Шлемкевича вперше у Києві в січні 1919 р. на роботі в «Робітничій газеті». П. Феденко згадує, що у 1918 р. М. Шлемкевич переклав українською мовою книжку німецького соціал-демократа Карла Кавтського «Диктатура пролетаріату». Книга надрукована у 1918 р. і була важливим протикомуністичним аргументом на з'їзді Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії. Згідно інтерв'ю, яке дав М. Шлемкевич

² Упорядники вважали за доцільне навести життєпис українського вченого, який вміщено у виданні: Шлемкевич М. Сутність філософії. Записки НТШ. Т. 201. Праці історично-філософичної секції. Париж-Нью-Йорк-Мюнхен, 1981. С. III-V.

в «Бюлетені ОДУМ» (Нью-Йорк, число 5 за 21 січня 1951 р.), він був у Києві увесь час від 1917 до 1920 року. Після зайняття Києва більшовиками М. Шлемкевич переїхав на два роки на Звенигородщину, де працював учителем сільських шкіл.

У 1923–1926 рр. М. Шлемкевич вдруге виїхав продовжувати студії у Віденському університеті. Докторат філософії здобув 16 липня 1926 року, захистивши дисертацію «Сутність філософії» – *Das Wesen der Philosophie* (у професора Моріца Шліка). У 1928–1929 рр. завершив студії в Сорбонні в Парижі.

У 1926 р. М. Шлемкевич почав друкуватися на філософічні теми, присилаючи до львівського «Літературно-наукового Вісника» нариси на тему української духовності. У «ЛНВ» появився цикл подорожніх мистецьких нарисів «Вітер» (1928–1930 рр.) і в «Новому Часі» серія «Листи з Парижу» (1929 р.), що відображали враження з подорожей по Західній Європі.

1932 року у с. Сновидів М. Шлемкевич одружився з Константиною Посацькою. У 1934 р. вийшов його головний твір «Філософія» доповнена версія дисертації.

На початку 1930-их років М. Шлемкевич активізувався у політичній організації «Фронт національної єдності» і був головним редактором його журналу «Перемога» та членом редакційної колегії щоденника «Українські вісті», де часто друкував свої статті. Незабаром М. Шлемкевич став творцем ідеології «Фронту національної єдності».

У 1941–1944 рр. М. Шлемкевич був близьким співробітником Українського Центрального комітету, головою якого був д-р Володимир Кубійович. У 1943 р. став членом Політичної ради при Президії УЦК. На пропозицію голови УЦК у 1941–1944 рр. М. Шлемкевич був одним з директорів і головним редактором «Українського видавництва» (Краків-Львів). Він згуртував навколо видавництва найкращі наукові, мистецькі й літературні сили як з галицьких, так і з центральних і східних земель України; тоді «Українське видавництво» видало сотні книжок, серед них чимало літературних, мистецьких та наукових. У той же час М. Шлемкевич був співробітником журналу «Наші Дні».

На еміграції перебував у Відні і згодом в Баварії у таборі «Орлик» біля Берхтесгадену. Перебуваючи у Німеччині, був співтвор-

цем і заступником голови ради Української Національно-Державного Союзу (УНДС) та був учасником реорганізації Державного центру Української Народної Республіки і співтворцем Української Національної Ради. М. Шлемкевич активно співпрацював з «Енциклопедією Українознавства» за редакцією Володимира Кубійовича. Продовжував давнішу активність промовця, виступаючи в різних осередках Німеччини з доповідями на філософічно-світоглядні теми. Цю діяльність продовжував згодом в Америці. Промовляв завжди з пам'яті, заздалегідь підготувавши тему.

У 1949 році М. Шлемкевич з родиною прибув до Америки й поселився в місті Елізабет у штаті Нью-Джерсі. Тут продовжував свою громадсько-публіцистичну діяльність. Він брав участь у розбудові мистецького життя, наприклад, у створенні Літературно-Мистецького Клубу в Нью-Йорку. Репрезентував Українську Національну Раду на форумі Українського Конгресового Комітету Америки. У квітні 1950 р. став співзасновником та ідеологом Союзу Українських Національних Демократів (СУНД). Завданням СУНД були свідомо робота і підтримка Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі.

У 1953 році М. Шлемкевич заснував журнал «Листи до приятелів» (Нью-Йорк) і був головним редактором. Зміст журналу складала публіцистика, наука, літературознавство, мистецтвознавство, мемуаристика і частково полеміка. М. Шлемкевич писав статті у журналі на громадські, політичні та світоглядні теми.

1956 року М. Шлемкевич заснував видавництво «Ключі», у якому друкував власні книжки та журнал «Листи до приятелів» (за видавництво «Ключі» відповідальними були Д. Кузик, Л. Ломиш, О. Олесницький та О. Тарнавський). М. Шлемкевич розвинув свою видавничо-публіцистичну діяльність: у 1954-1958 рр. вийшли книги «Загублена українська людина», «Галичанство», «Верхи життя і творчості». У цих книжках реалізувався наче весь життєвий досвід М. Шлемкевича. У них він зводить бій за перемогу людини, зокрема української, над зловорожою силою. У книжках бачимо М. Шлемкевича як людину, що любить свою вужчу батьківщину Галичину і одночасно є справжнім соборником – патріотом усієї України.

На початку 1960-их рр. з допомогою Томи Лапичака заснував Український Публіцистично-Науковий Інститут, завданням

якого було стежити за неправильними інформаціями про країну в чужих виданнях і спростовувати ці помилкові дані на наукових основах. М. Шлемкевич вважав одним з провідних завдань української політичної еміграції боротьбу за українську правду і тому останні роки свого життя присвятив організації і розбудові того ж Інституту, який видав низку українських і англомовних публікацій про Україну.

Микола Шлемкевич помер 14 лютого 1966 року в місті Пассейк, штат Нью-Джерсі, США та похований в тому ж штаті на цвинтарі св. Ґертруди в місцевості Рогвей.

Основні віхи життя й діяльності М. Шлемкевича

27 січня 1894 р. – народився в селі Пилява Бучацького повіту на Тернопільщині в сім’ї священика о. Івана Шлемкевича.

Дитячі літа пройшли в селі Сновидові Бучацького повіту. Там він і навчався в народній школі. Продовжив навчання у Бучацькій державній гімназії, де закінчив 7 класів. До 8 класу перевівся у IV вищу гімназію м. Львова з польською мовою навчання, де **12 червня 1912 р.** склав іспит зрілості – «матуру» – з відзнакою.

У м. Львові навчався на першому курсі Вищого музичного інституту ім. Миколи Лисенка по класу фортепіано у професора Марії Криницької. Добре опанував гру на фортепіано й міг виконувати твори Л. Бетховена і Ф. Шопена. Однак після першого року успішного навчання вирішив цілковито покинути музику.

1912–1914, 1923–1926 рр. – студент філософського факультету Віденського університету. У м. Відні його застала Перша світова війна. Змушений був перервати студії і повернувся додому.

1915 р. – російське військо, відступаючи з Галичини, забрало його в полон і вивезло до Сибіру.

1917 р. – з початком Лютневої революції в Росії повернувся до м. Києва.

1917–1919 рр. – секретар редакції центрального органу УСДРП «Робітничка газета» у Києві.

1919–1921 рр. – учитель сільських шкіл на околицях Звенигородки на південному заході Черкащини.

1922 р. – повернувся до с. Сновидова.

1923–1926 рр. – студент філософського факультету Віденського університету.

1926 р. – захистив докторську дисертацію «Сутність філософії» (науковий керівник – Моріц Шлік).

1926 р. – публікує твори під псевдонімом М. Іванейко у «Літературно-науковому віснику». Став відомим і популярним серед читачів своїми нарисами та есе на теми української духовності, що виходили під назвою «Нариси».

1927 р. – написав есе у формі діалогу «А вже весна, а вже красна» (у підзаголовку «Розмова про розум і творчий життєвий порив) із зосередженням уваги на питаннях структури та проблематики науки.

1928–1929 рр. – навчався в Паризькому університеті «Сорбонна».

1928–1930 рр. – опублікував у «Літературно-науковому віснику» цикл нарисів «Вітер», що був репортажем подорожі Австрією та Німеччиною. Аналогічна серія «Листи з Парижу» друкувалася в «Новому часі» (1929).

1929 р. повернувся до м. Львова. Співпрацював у відновленому Д. Донцовим «Літературно-науковому віснику». Публікує статті в українських періодичних виданнях (журнал «Перемога» (головний редактор), щоденник «Українські Вісти» (головний редактор)).

1932 р. – одружився з Константиною Посацькою, учителькою із с. Скоморохи Бучацького повіту Тернопільщини.

1934 р. – вийшов друком у «Записках НТШ» твір «Філософія» як доповнена версія захищеної у 1926 р. дисертації (перевидана 1981 р. під назвою «Сутність філософії»).

3 листопада 1935 р. – член редакційної колегії тижневика «Батьківщина».

Вересень 1936 р. – обраний членом політичної колегії партії, тобто її центрального комітету, і головою Краєвої ради Фронту національної єдності на I Конгресі ФНЄ, що відбувся у м. Львові.

Через **початок Другої світової** війни мешкав з дружиною Константиною та двома дочками – Христиною і Мартою – у м. Криниця на Лемківщині. Разом з головою УЦК професором В. Кубійовичем домоглися від німців дозволу, щоб численні українські культурні кадри, що постійно прибували зі сходу, спрямувати до м. Криниця, де було створено експозитуру Українського центрального комітету під назвою «Станиці УЦК». Опіку над науковими та письменницькими кадрами взяв М. Шлемкевич. Подбав він і про те, щоби під час евакуації з м. Криниця всі українські вчені й письменники виїхали на захід, зокрема до м. Відня.

У м. Криниця заснував із Д. Паліївим підприємство «Бескид». М. Шлемкевич працював як член управи, що було своєрідним запобіжним засобом від вивезення на роботу до Німеччини.

1941–1944 рр. – один із директорів і головний редактор «Українського Видавництва» (Краків – Львів); один зі співредакторів журналу «Наші дні», у якому друкував свої статті під псевдонімом М. Іванейко. Співробітник Українського центрального комітету.

1942 р. – обраний дійсним членом НТШ, яке нелегально існувало у Львові.

1942–1944 рр. – сприяв виходу журналу для молоді «Дорога» (м. Львів), друкував у ньому свої твори.

1943 р. – член політичної ради при Президії УЦК. На нараді в УЦК з'явилась ідея створення УНР в еміграції та примирення галичан і наддніпрянців щодо питання майбутнього державотворення України.

1944–1947 рр. – стояв біля витоків формування УНРади, організовуючи низку зборів і конференцій в еміграції. Член Виконавчого органу УНРади.

3 1945 р. переїхав із сім'єю до Відня, згодом – до німецької провінції Баварія у табір «Орлик» (неподалік м. Берхтесгаден). Працював учителем української гімназії у м. Берхтесгадені. Організував новий видавничий орган «Українська освідомна служба» – Укрос.

20 травня 1946 р. – організував культурологічну організацію «Літературно-мистецький клуб» у таборі «Орлик». Разом з В. Дорошенком, О. Карашкевичем, Я. Зарембою, З. Тарновецьким, О. Грицаєм узяв участь в установчій нараді. Брав участь у роботі наукової секції «Літературно-мистецького клубу».

15 лютого 1947 р. – був обраний членом культурно-освітньої комісії і комісії Таборової ради. Долучився до створення об'єднання українських письменників «Мистецький український рух» (МУР). Член редакційної колегії однойменного часопису товариства – «МУР: збірники літературно-мистецької проблематики». Друкував статті в часописі українського табору в м. Берхтесгадені «Орлик. Журнал таборового життя».

26 травня 1946 р. – засновано УНДС, головою якого обрано В. Доленка, заступником – М. Шлемкевича.

5 вересня 1946 р. – один із членів-засновників КДД, організованого у м. Берхтесгадені в таборі «Орлик».

1946 р. – вийшла друком праця «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (видання перше).

Лютий 1947 р. – започаткував журнал «Листи до наших Приятелів» у Західній Німеччині.

21 липня 1947 р. – президія Таборової ради обговорила питання про виключення М. Шлемкевича.

16 липня 1948 р. – відбулася перша сесія УНР у німецькому місті Аугсбург. Член нового екзильного уряду. Паралельно продовжував свою опікунську працю над українськими науковцями та письменниками у Відні. Згодом почався відплив української еміграції з західнонімецьких таборів до США, Канади та інших країн на постійне поселення. Видав серію книг під спільною назвою «Слова на дорогу» для тих, хто виїжджав у невідомі їм краї.

Продовжував вести активну діяльність як публіцист та співредактор журналів «Проблеми», «На чужині».

1949 р. – вийшла друком праця «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (друге видання). З родиною прибув до США (м. Елізабет, штат Нью-Джерсі). Згодом оселився у м. Крендорф, що неподалік Нью-Йорка. Співпрацює з головним осередком правління НТШ і головною редакцією «Енциклопедії Українознавства». Зробив свій внесок до впорядкування «Енциклопедії Українознавства», виданої в Сарселі (1949–1952 рр.).

1950 р. – співзасновник Союзу українських національних демократів. Ідеолог і керівник СУНД.

1953 р. – засновник, головний редактор і видавець журналу під назвою «Листи до Приятелів» (м. Кренфорд).

1954 р. – опублікував працю «Загублена українська людина» (м. Нью-Йорк).

1956 р. – заснував видавництво «Ключі» (м. Нью-Йорк), у якому друкував власні книжки та журнал «Листи до Приятелів». Засновник серії «Життя і мислі», у якій вийшли відомі праці «Галичанство» (1956), «Верхи життя і творчости» (1958); серії «Проблеми» – есей «Душа і пісня» (1956).

1959–1961 рр. – редагує журнал «Український огляд».

Початок 1960-х рр. – заснував Український публіцистично-науковий інститут.

14 лютого 1966 р. – помер у м. Пассейк (штат Нью-Джерсі).

Перелік праць М. Шлемкевича, виданих в Україні та за її межами³

1. Іванейко М. А вже весна, а вже красна... (Розмови про розум і творчий порив). *Літературно-науковий вісник*. 1927. Т. 94. Ч. 10. С. 148–163.
2. Іванейко М. А. Річинський: Проблема української релігійної свідомости [рецензія]. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 серпня. Ч. 20. С. 14–15.
3. Іванейко М. Божий мир і Ф.Н.Є. Перемога. *Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. II. С. 73–76.
4. Іванейко М. Боротьба за владу. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 160. С. 2.
5. Іванейко М. В добі національних ідей. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 122. С. 2.
6. Іванейко М. В київських підвалах (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 серпня. Ч. 19. С. 9–12.
7. Іванейко М. Вартість науки. *Літературно-науковий вісник*. 1926. Ч. 12. С. 357–367.

³ «Перелік праць...» охоплює книги, статті, надруковані як при його житті, так і після його смерті, які знаходяться у Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського, Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, Державній науково-педагогічній бібліотеці імені В.О. Сухомлинського, бібліотек Львівського національного університету імені Івана Франка, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Дрогобицького державного педагогічного університету, Центральному державному історичному архіві у м. Львові та ін. До переліку також ввійшли ті книги, які автори виявили у результаті опрацювання архівних матеріалів і тогочасних джерел (відгуків, рецензій, згадок у періодиці, збірниках історичних, мемуарних та етнографічних матеріалів, листуванні, виступах тощо). Даний перелік є спробою систематизувати творчий доробок М. Шлемкевича. Не завжди була можливість віднайти повні бібліографічні дані. Частина праць видана під псевдонімом М. Іванейко, Р. Срібний.

8. Іванейко М. Війна всіх проти всіх чи органічна синтеза. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 126. С. 2.
9. Іванейко М. Вігер. *Літературно-науковий вісник*. 1929. С. 608–617, 858–866.
10. Іванейко М. Вігер. *Літературно-науковий вісник*. 1930. С. 48–56.
11. Іванейко М. Голос у душі народу. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 161. С. 2.
12. Іванейко М. Горе надії. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 жовтня. Ч. 24. С. 4–5.
13. Іванейко М. Давні рани. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 78. С. 2.
14. Іванейко М. Два світи. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 лютого. Ч. 28. С. 2–3.
15. Іванейко М. Дві можливості. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 121. С. 2.
16. Іванейко М. Друге покоління і нащадки. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 квітня. Ч. 11. С. 4–5.
17. Іванейко М. Живі живе думаймо. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 64. С. 2.
18. Іванейко М. Життя й ідеал. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. Львів, 1934. 15 лютого. С. 3–4.
19. Іванейко М. За культуру політичної думки. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 184. С. 2.
20. Іванейко М. За шлях у гору інтересів. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 травня. Ч. 14. С. 3–4.
21. Іванейко М. Ідейне запліднення. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 139. С. 2.
22. Іванейко М. Ідея й гниле яйце. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 2. С. 2.
23. Іванейко М. Ідея й господарство. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 березня. Ч. 29. С. 10–12.
24. Іванейко М. Ідеологічні підстави творчого націоналізму (Реферат виголошений на I Краєвій Конференції Ф.Н.Є. дня 23 березня 1935 р.). *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 квітня. Ч. 30. С. 3–8.

25. Іванейко М. Історія – вчителька життя. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 67. С. 2.
26. Іванейко М. Конгрес Ф.Н.Є. Ідеологічний реферат тов. М. Іванейка. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. III. С. 4–15.
27. Іванейко М. Метрополія духа й націоналізм. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* Львів, 1933. 15 листопада. С. 2–4.
28. Іванейко М. Мислі азійського степу. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1934. 1 листопада. Ч. 25. С. 9–11.
29. Іванейко М. Мисль і місто (Розмова). *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 червня. Ч. 32 (6). С. 3–4; Липень. Ч. 33 (7). С. 7–9; Серпень. Ч. 34 (8). С. 4–6.
30. Іванейко М. «Молоді». *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 10. С. 2.
31. Іванейко М. Молода інтелігенція в краю. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 43. С. 2.
32. Іванейко М. Наказ нашого життя. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 173. С. 2.
33. Іванейко М. Нарис про Берлін. *Літературно-науковий вісник*. 1929. Кн. 3. С. 609–610, 614–615.
34. Іванейко М. Нариси: I. Оправданне філософії. *Літературно-науковий вісник*. 1926. Ч. 3. С. 151–160.
35. Іванейко М. Нариси: II. Структура нашої духовости. *Літературно-науковий вісник*. 1926. Ч. 3. С. 242–256.
36. Іванейко М. Нариси: III. Шляхи організації духовости. *Літературно-науковий вісник*. 1926. Ч. 6. С. 166–172.
37. Іванейко М. Нариси: IV. Елементи науки й їх засновки. *Літературно-науковий вісник*. 1926. Ч. 10. С. 139–148.
38. Іванейко М. Націоналізм (Фрагмент статті «Недоля духа й націоналізм»). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1933. 1 листопада. Ч. 1. С. 3–4.
39. Іванейко М. Deus sive patio (Націоналізм як інтуїція будучини). *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. I. С. 3–14.
40. Іванейко М. Наша свобода. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. Львів, 1934. 15 січня. С. 1–3.
41. Іванейко М. Наші обставини. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 172. С. 2.

42. Іванейко М. Не шукайте живого між мертвими. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 105. С. 2.
43. Іванейко М. Недоля духа. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. Львів, 1933. 15 грудня. С. 3–6.
44. Іванейко М. Оздоровлення від духа. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 99. С. 2.
45. Іванейко М. Пересильний арештант (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 вересня. Ч. 21. С. 12–13; 15 вересня. Ч. 22. С. 7–8.
46. Іванейко М. Печерний вчений. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. III. С. 75–77.
47. Іванейко М. Під залізним мостом (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 червня. Ч. 16. С. 9–11.
48. Іванейко М. Під найвищою опікою нації. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 184. С. 2.
49. Іванейко М. Поклін Шевченкові (в 120 річницю уродин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 березня. Ч. 10. С. 1–3.
50. Іванейко М. Про баламутний ірраціоналізм, чудернацьке слов'янство й європейських рецензентів. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 червня. Ч. 32 (6). С. 10–12.
51. Іванейко М. Проблема української інтелігенції (Інтелігенція й політика). *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. II. С. 1–19.
52. Іванейко М. Пробудження (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 червня. Ч. 15. С. 8–10.
53. Іванейко М. Провід і представництво: Етюди до соціології і психології галицького понадпартійного «демолібералізму». *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* Львів, 1939. С. 76–77.
54. Іванейко М. Про перші речі. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 93. С. 2.
55. Іванейко М. Про речі незнищувальні. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 166. С. 2.
56. Іванейко М. Революційне філістерство. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* Львів, 1934. 1 січня. С. 2–3.

57. Іванейко М. Рідний край духа. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 84. С. 2.
58. Іванейко М. Романтика. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 73. С. 2.
59. Іванейко М. Світ і дім (Лютень). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 березня. Ч. 9. С. 5–7.
60. Іванейко М. Творчий націоналізм як філософія мілітанс. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. Вересень. Ч. 35 (9). С. 5–11.
61. Іванейко М. Творчий націоналізм як філософія мілітанс. Львів: Батьківщина, 1936.
62. Іванейко М. Травень 1920 року в Києві (Спогад з перед 15 літ). *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 травня. Ч. 31 (5). С. 9–12.
63. Іванейко М. Трагічна доба українського націоналізму. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. III. С. 69–73.
64. Іванейко М. Трясовина (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 липня. Ч. 17. С. 7–9.
65. Іванейко М. Українська філософія (Питання української духовної культури з націоналістичного погляду). *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 січня. Ч. 27. С. 9–11.
66. Іванейко М. УНДИЗМ – УНДО й ФНЄ. Львів : Накл. вид-ва «Батьківщина», 1938. (Б-ка «Перемоги». Вип. 6).
67. Іванейко М. УНДО й ФНЄ. Львів : Накл. вид-ва «Батьківщина», 1938. 48 с.
68. Іванейко М. Pro domo sua. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. Вересень. Ч. 35 (9). С. 11.
69. М. І. [Микола Іванович Шлемкевич] Горі серця. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. Липень. Ч. 33 (7). С. 2–4.
70. М. [икола] Ш. [лемкевич] Генеральна атака. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 лютого. Ч. 28. С. 5–6.
71. Срібний Р. В нашому світі. *Листи до Приятелів*. 1965. Кн. 3–4. С. 44–45.
72. Срібний Р. Внутрішня еміграція і нове суспільство. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1961. Ч. 5–6 (99–100). Р. IX. Травень – червень. С. 23–30.

73. Срібний Р. Ревізія в щирості і ясності. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1960. Ч. 9 (91). Р. VIII. Вересень. С. 23–25.
74. Срібний Р. «Сердите» – «нецікаве» – «тверезе». *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (97–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 10–15.
75. Листи Шармера К., Швеця Ф., Шептицького А., Шлемкевича М., Шнабеля Ф. до Левицького В., ЦДІА України, м. Львів (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 771 (Левицький В. – голова НТШ). Оп. 1. Спр. 64. 18 арк.
76. Шлемкевич М. 1917–20 роки й українське суспільство. *Сучасність*. 1971. № 5. С. 87–99.
77. Шлемкевич М. Боротьба з Ангелом. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 5. С. 6.
78. Шлемкевич М. В полоні привичок. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1957. № 9. С. 2–3.
79. Шлемкевич М. Велика реабілітація. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 11. С. 14–15.
80. Шлемкевич М. Верхи життя і творчості. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1958. 158 с. (Серія «Життя і Мислі». Ч. 5).
81. Шлемкевич М. Від автора. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 1. С. 1.
82. Шлемкевич М. Від автора. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 12. С. 7.
83. Шлемкевич М. Від ідеї до діла. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1961. № 12. С. 53–54.
84. Шлемкевич М. Війна духів. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1962. Кн. 5–6. Р. X. Ч. 111–112. С. 51–52.
85. Шлемкевич М. Вільний дух чи маршова колона. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 7. С. 5–6.
86. Шлемкевич М. Внутрішня еміграція чи нове суспільство. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1961. № 5–6. С. 23–30.
87. Шлемкевич М. Втеча у зв'язки. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 4. С. 9.
88. Шлемкевич М. Втеча у край. *Листи до Приятелів*. 1955. № 3. С. 2.

89. Шлемкевич М. Галичанство, Австрія, Греко-католицизм. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1957. № 12. С. 14–15.
90. Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1956. 120 с. (Серія «Життя і Мислі». Ч. 3).
91. Шлемкевич М. Деспотія розуму в образі. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 6. С. 9–10.
92. Шлемкевич М. Де я живу. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1960. № 4. С. 20–21.
93. Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1961. № 1–2. С. 31–35.
94. Шлемкевич М. Дорогі! *Листи до Приятелів*. 1953. Ч. 1. С. 1.
95. Шлемкевич М. Душа і пісня. *Українська душа*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1956. С. 44–54. (Серія «Проблеми». Ч. 1).
96. Шлемкевич М. З преси і життя. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 4. С. 27.
97. Шлемкевич М. За правду про Україну. Чикаго: Український Публіцистично-Науковий Інститут, 1962.
98. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Нью-Йорк, 1954. 160 с. (Серія «Життя і Мислі». Ч. 2).
99. Шлемкевич М. Заклик до живих. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1960. № 7–8. С. 3–7.
100. Шлемкевич М. Звернення до журналістів, редакторів. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1960. Ч. 8 (91). Р. VIII. Вересень. С. 18.
101. Шлемкевич М. Епілог і пролог. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1961. Ч. 5–6 (99–100). Р. IX. Травень – червень. С. 46–48.
102. Шлемкевич М. Історія і прощання. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 4. С. 12–13.
103. Шлемкевич М. Книга зову. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 12. С. 14–15.
104. Шлемкевич М. Комунізм, інтелігенція, безкласове суспільство. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 10. С. 10–11.
105. Шлемкевич М. Мистецтво без менеджера. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 6. С. 8.

106. Шлемкевич М. Митрополит Шептицький. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 5. С. 10.

107. Шлемкевич М. На сторожі законності. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 5. С. 4.

108. Шлемкевич М. Національний характер. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (9–98). Р. ІХ. Березень – квітень. С. 40–45.

109. Шлемкевич М. Нерукотворні монументи Шевченкові. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1962. Ч. 1–2 (107–108). Січень – лютий. С. 46–47.

110. Шлемкевич М. Новочасна потуга. Верхи життя і творчості. Нью-Йорк – Торонто, 1958. С. 109–146.

111. Шлемкевич М. Образи і роздуми. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1960. № 12. С. 6–7.

112. Шлемкевич М. Один шлях, чи чотири (на церковні теми). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1965. Ч. 147–148–149. Р. ХІІ. Кн. 5–6–7. С. 26–30.

113. Шлемкевич М. Остап Вишня (1889–1956). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 12. С. 13.

114. Шлемкевич М. Перемога духа. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 9. С. 4–5.

115. Шлемкевич М. «Післяісторична людина». *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1962. Кн. 1–2. Ч. 107–108. Січень – лютий. С. 34–39.

116. Шлемкевич М. Почуття меншецінності. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 4. С. 10–11.

117. Шлемкевич М. Привіт письменникові-громадянинові. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 1. С. 2.

118. Шлемкевич М. Про небезпечні дзеркала. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 2. С. 5–6.

119. Шлемкевич М. Проводжаючи Івана Багряного. *Сучасність*. 1976. Ч. 1 (181). С. 38–40.

120. Шлемкевич М. Прогулька до великої столиці : гутірка при ватрі про світогляд і характер. Видавництво Пласт, 1947. 33 с.

121. Шлемкевич М. Публіцистика – наука. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1957. № 11. С. 14–15.

122. Шлемкевич М. Рік катедри українознавства. *Листи до Приятелів*. 1966. Ч. 153–154. С. 10–11.
123. Шлемкевич М. Ріст чи розвал. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 10. С. 6–8.
124. Шлемкевич М. Роздуми про оправдання життя (передмова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (97–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 1–3.
125. Шлемкевич М. Розмова з ученими-приятелями. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 10. С. 13.
126. Шлемкевич М. Світ Олекси Грищенка. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 12. С. 4–5.
127. Шлемкевич М. Сумна пісня. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 1. С. 9.
128. Шлемкевич М. Сутність філософії. Записки НТШ. Т. 201. Праці історично-філософичної секції. Париж–Нью-Йорк–Мюнхен, 1981. 250 с.
129. Шлемкевич М. Сутність філософії. *Хроніка*. 2000. Вип. 37–38. Т. 1. С. 667–690.
130. Шлемкевич М. Сучасний Левіятан і людина. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1962. Кн. 5–6. Р. X. Ч. 111–112. С. 39–45.
131. Шлемкевич М. «Слово» і нові слова. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1965. Кн. 1–2. Ч. 143–144. Р. XIII. С. 14–24.
132. Шлемкевич М. Творчий націоналізм як філософія мілітанс. Львів, 1935. 226 с.
133. Шлемкевич М. Театр Слова. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 12. С. 12–13.
134. Шлемкевич М. Трагічні зустрічі народів. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 1. С. 5.
135. Шлемкевич М. Українська культура в діаспорі. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1964. Ч. 135–136. Р. XII. С. 35–39.
136. Шлемкевич М. Українська молодь. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 8. С. 4–5.
137. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна. Львів, 1946. 63 с.

138. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна. Бльомберг-Ліппе, 1949. (Серія «Життя і Мислі»).
139. Шлемкевич М. Український літературний фонд. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1957. № 2. С. 16.
140. Шлемкевич М. Українські «Халабуди». *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 2. С. 12–13.
141. Шлемкевич М. Учений і міщаночка. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 3. С. 12–13.
142. Шлемкевич М. Фальш. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 1. С. 14–15.
143. Шлемкевич М. Філософія. Львів, 1934. 137 с.
144. Шлемкевич М. Фронт української правди. Чікаго: Український Публіцистично-Науковий Інститут, 1963.
145. Шлемкевич М. Церковні справи. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1965. Ч. 145–146. Р. XIII. Кн. 3–4. С. 20–26.
146. Шлемкевич М. Як пишеться історія. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 12. С. 8.

Спогади про Миколу Шлемкевича

1. **Бабій Олесь.** Микола Шлемкевич – людина і мислитель. *Наше Життя*. 1966. 27 лютого. Ч. 8 (464).
2. **Витанович Ілля.** Соціологічна спадщина Миколи Шлемкевича. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1967. Кн. 7 – 9. С. 9–16.
3. **Дальний М.** Наш Микола Шлемкевич. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1967. Ч. 168–169–170. Кн. 4–5–6. С. 12–23.
4. **Заремба Ярослав.** Микола Шлемкевич зблизька. *Наше життя*. Нью-Йорк. 1987. Травень. С. 9–11.
5. **Заремба Ярослав.** Остання дорога д-ра Шлемкевича. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк. Ключі, 1966. Кн. 3-4. Ч. 155-156. С. 4-5.
6. **Заремба Ярослав.** Слово на поминках після похоронів сл. п. д-ра Миколи Шлемкевича. *Микола Шлемкевич. Філософ, науковець, критик, літературознавець, блискучий промовець, член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й Української Вільної Академії Наук. Силуета і спогади про нього*. Вінніпег; Канада : Видавничка спілка «Тризуб», 1966. С. 41–42.
7. **Кедрин Іван.** Бій за соборність українського духа (рецензія на книгу «Галичанство». *Свобода*, 1957. 10 квітня.
8. **Кедрин Іван.** Життя – події – люди: спомини і коментарі. Нью-Йорк: Видавничка кооператива «Червона Калина», 1976. 724 с.
9. **Кубійович Володимир.** Замість листа до приятеля. По-смертна згадка. *Сучасність*. Мюнхен, 1966. Березень. № 3(63) С. 126–127.
10. **Кульчицький Олександр.** Вчителі життя. *Сучасність*. Мюнхен, 1966. Червень. №6(65). С. 82–88.
11. **Микола Іванович Шлемкевич.** *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк: Ключі, 1966. Кн. 1–2. Ч. 153–154. С. 1–4.

12. **Микола Шлемкевич.** Силюета й спогади про нього. Вінніпег: Накладом і друком Видавничої спілки «Тризуб, 1966. 46 с. (Зміст: С. Волинець. Д-р Микола Шлемкевич. Жмут спогадів про М, Шлемкевича; Стефанія Чапельська. Микола Шлемкевич у спогадах сестри; Ярослав Заремба. Слово на поминках після похоронів сл. Д-ра Миколи Шлемкевича).

13. **Олесницький Остап.** Микола Шлемкевич (в 5-річчя смерті). *Свобода*, 1971. 26 лютого.

14. **Паньківський Кость.** Микола Шлемкевич – публіцист (бібліографічні примітки Романа Савицького). *Сучасність*, 1974. Липень-серпень. С. 83-100.

15. **Придаткевич Роман.** Спомини про Миколу Шлемкевича. *Листи до Приятелів*: збірник. Нью Йорк; Торонто: Ключі, 1967. Ч. 165–166–167: Кн. 1–2–3. С. 27-34.

16. **Рудко В.** Микола Шлемкевич – філософ. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1966. Ч. 155–156. Кн. 3–4. С. 2–4.

17. **Тарнавський Остап.** Туга за мітом: Есеї. Нью-Йорк: Ключі, 1966. 160 с.

18. **Тарнавський Остап.** Відоме й позавідоме. Київ : ЧАС, 1999. 584 с.

19. **Феденко Панас.** Померла культурна людина. *Свобода*. 1966. 16 березня.

20. **Федик Д.** Мої дороги до Миколи Шлемкевича. *Нові дні*. 1990. С. 16–18.

21. **Федик Д.** Мої дороги до Миколи Шлемкевича (2). *Нові дні*. Січень. 1991. С. 31–32.

Публікації про творчу діяльність Миколи Шлемкевича

1. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації. *Філологічні трактати*. 2009. Т. 1. № 3–4. С. 5–14.

2. Бабій О. Микола Шлемкевич – людина і мислитель. *Наше Життя*. 1966. 27 лютого. Ч. 8 (464).

3. Берко П., Дзера М. Світоглядні позиції Миколи Шлемкевича крізь призму антропологічної установки. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького*. 2016. Т. 18. № 2 (69). С. 238–245.

4. Бурачок Н. Національні ідеї у громадсько-політичній та науковій діяльності М. Шлемкевича. *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 24. С. 211–215.

5. Бурачок Н. Особливості формування і становлення світоглядних позицій Миколи Шлемкевича. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 22. С. 162–166.

6. Витанович І. Соціологічна спадщина Миколи Шлемкевича. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1967. Кн. 7 – 9. С. 9–16.

7. Волинець С. Д-р Микола Шлемкевич. *Микола Шлемкевич. Філософ, науковець, критик, літературознавець, блискучий промовець, член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й Української Вільної Академії Наук. Силуета і спогади про нього*. Вінніпег; Канада : Видавнича спілка «Тризуб», 1966. С. 5–22; 31–40.

8. Гірняк Й. Слово на прощання (Промова над домовиною М. Шлемкевича). *Листи до Приятелів*. 1966. Ч. 155–156. Р. XIV. Кн. 3–4. С. 1–2.

9. Гірняк С. Галичина й галичанство у концепції Миколи Шлемкевича. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2013. С. 66–74.

10. Гірняк С. Галичина як «психологічна категорія» у концепції Миколи Шлемкевича. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 6 (72). С. 255–260.
11. Грабовський С. Дослідник української душі. *Історичний календар*. Київ, 1998. С. 42–43.
12. Гречин Б. Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвінського. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 232 с.
13. Гриненко М. Філософська система Миколи Шлемкевича і її актуальність для формування світогляду українців. *Skhid*. 2016. Vol. 142. Issue 2. P. 71–73.
14. Гринечко О. Категорія віри в філософській спадщині Миколи Шлемкевича. *Гілея : науковий вісник*. Київ, 2011. Вип. 46. № 4. С. 463–469.
15. Гринечко О. Концепція людини у філософській спадщині Миколи Шлемкевича. *Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровськ, 2011. № 4 (78). С. 73–77.
16. Гринечко О. Концепція соціальних уявлень М. Шлемкевича: спільнотний аспект. *Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю педагогічного факультету (29–31 жовтня 2009 р.). Дрогобич : Посвіт, 2009. С. 42–47.
17. Гринечко О. Спільнота у контексті філософсько-публіцистичної спадщини Миколи Шлемкевича. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2009. № 19. С. 99–104.
18. Гринечко О. Феномен національного у спадщині Миколи Шлемкевича. *Український вимір : міжнар. збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори*. Чернівці, 2009. Ч. 8. Т. II. С. 17–18.
19. Гринечко О. Феноменологія «національного» у спадщині Миколи Шлемкевича. *Український вимір: міжнар. збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори*. Чернівці, 2010. Ч. 9. С. 6–7.
20. Дальний М. Наш Микола Шлемкевич. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1967. Ч. 168–169–170. Кн. 4–5–6. С. 12–23.

21. Дмитро Паліїв: життя і діяльність (1896–1944): збірник праць і матеріалів / [відп. ред. Олег Купчинський]. Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, Простір-М, 2007. 862 с.
22. Залізник Б. «Листи до приятелів» і Микола Шлемкевич. *Слово і час*. 1997. № 10. С. 63–65.
23. Заремба Я. Микола Шлемкевич зблизка. *Наше життя*. Нью-Йорк. 1987. Травень. С. 9–11.
24. Заремба Я. Остання дорога д-ра Шлемкевича. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк. Ключі, 1966. Кн. 3-4. Ч. 155-156. С. 4-5.
25. Заремба Я. Слово на поминках після похоронів сл. п. д-ра Миколи Шлемкевича. *Микола Шлемкевич. Філософ, науковець, критик, літературознавець, блискучий промовець, член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й Української Вільної Академії Наук. Силюета і спогади про нього*. Вінніпег; Канада : Видавнича спілка «Тризуб», 1966. С. 41–42.
26. Заявки, автобіографія, списки наукових праць з прізвищами на літери «В-Ш» про прийняття в дійсні члени товариства. *ЦДДА України* (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 309 (НТШ). Оп. 1. Спр. 426. Арк. 71–75.
27. Карпенко О., Яців О. Педагогічні ідеї Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.): монографія. Дрогобич: Посвіт, 2019. 232 с.
28. Кедрин І. Бій за соборність українського духа (рецензія на книгу «Галичанство»). *Свобода*, 1957. 10 квітня.
29. Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1976. 724 с.
30. Кубійович В. Замість листа до приятеля. *Посмертна згадка. Сучасність*. Мюнхен, 1966. Березень. № 3(63) С. 126–127.
31. Кульчицький О. Вчителі життя. *Сучасність*. Мюнхен, 1966. Червень. № 6(65). С. 82.
32. Ліщинська О. Микола Шлемкевич – мислитель ХХ століття. *Дзвін*. 1998. № 4. С. 103–105.
33. Локатир Н. Редакційна діяльність М. Шлемкевича. *Гілея: наук. вісник*. Київ, 2016. Вип. 108. С. 7–9.
34. Локатир Н. Громадсько-політична та наукова діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.): дис. ... канд. історич. наук : 07.00.01 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2018. 249 с.

35. Микола Іванович Шлемкевич. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк: Ключі, 1966. Кн. 1–2. Ч. 153–154. С. 1–4.
36. Микола Шлемкевич. Силуета й спогади про нього. Вінніпег: Накладом і друком Видавничої спілки «Тризуб, 1966. 46 с. (Зміст: С. Волинець. Д-р Микола Шлемкевич. Жмут спогадів про М, Шлемкевича; Стефанія Чапельська. Микола Шлемкевич у спогадах сестри; Ярослав Заремба. Слово на поминках після похоронів сл. Д-ра Миколи Шлемкевича.
37. Олесюк Т. «Галичанство» Миколи Шлемкевича. *Листи до приятелів*. 1967. Кн. 10–11–12. С. 24–30.
38. Олесницький О. Микола Шлемкевич. *Хроніка*. 2000. Вип. 39–40. Т. 2. С. 286–289.
39. Олесницький О. Микола Шлемкевич (в 5-річчя смерті). «Свобода», 1971. 26 лютого.
40. Паньківський К. Микола Шлемкевич – публіцист. *Сучасність*. Мюнхен, 1974. Ч. 7–8 (163–164). С. 83–100.
41. Пономарьов В. Філософ синтези Микола Шлемкевич. *Тиждень*. 2012. 26 червня. С. 10.
42. Придаткевич Р. Спомини про Миколу Шлемкевича. *Листи до Приятелів*. 1967. Рік XV. Ч. 165–166–167. Кн. 1–2–3. С. 27–34.
43. Рамазанов Ш. Шлемкевич Микола Іванович. *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / відп. ред. Ю.І. Римаренко. Київ : Довіра : Генеза, 1996. С. 902.
44. Рудко В. М. Шлемкевич – філософ. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто: Ключі, 1966. Кн. 3–4. С. 2–4.
45. Тарнавський О. Відоме й позавідоме. Київ: ЧАС, 1999. 584 с.
46. Тарнавський Остап. Туга за мігом: Есеї. Нью-Йорк: Ключі, 1966. 160 с.
47. Тернопільський Ю. Микола Шлемкевич. *Українська преса з перспективи 150-ліття*. 1974: Джерзі Ситі: МП Коць. С. 172–174.
48. Українська душа / за ред. В. Храмової. Київ : Фенікс, 1992. 128 с.
49. Феденко Панас. Померла культурна людина. *Свобода*. 1966. 16 березня.
50. Федик Д. Мої дороги до Миколи Шлемкевича. *Нові дні*. 1990. С. 16–18.
51. Федик Д. Мої дороги до Миколи Шлемкевича (2). *Нові дні*. Січень. 1991. С. 31–32.

52. Чапельська С. Микола Шлемкевич у спогадах сестри. *Микола Шлемкевич. Філософ, науковець, критик, літературознавець, блискучий промовець, член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й Української Вільної Академії Наук. Силюета і спогади про нього*. Вінніпег; Канада: Вид. спілка «Тризуб», 1966. С. 23–30.

53. Яців О. Віра як основа розвитку духовних сил людини у спадщині Миколи Шлемкевича. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реальність та перспективи*. Київ, 2018. Вип. 64. С. 217–221.

54. Яців О. Джерела формування світогляду Миколи Шлемкевича. *Ставропігійські філософські студії*. Львів, 2008. Вип. 2. С. 196–206.

55. Яців О. До проблеми гуманізації освіти сучасного суспільства. *Етнос. Культура. Нація* : зб. наук. праць за матеріалами V всеукр. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 9–10 листопада 2006 р.). Дрогобич: Вимір, 2006. С. 436–448.

56. Яців О. До проблеми людини в спадщині Миколи Шлемкевича. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи*: зб. матер. V міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 18–19 квітня 2008 р.). Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. С. 262–264.

57. Яців О. Духовно-моральні орієнтири становлення світогляду українців у спадщині Миколи Шлемкевича. *Педагогічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 84. Т. 1. С. 29–33.

58. Яців О. Значення родини у розвитку духовності людини у творчій спадщині М. Шлемкевича. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration : Proceedings of articles the II international scientific conference*, (Leipzig, 26 October 2018). Leipzig, 2018. S. 42–45.

59. Яців О. Методологічні засади становлення світогляду у спадщині Миколи Шлемкевича та їх використання в сучасній системі виховання. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 25 (2-2018). Ч. 1. С. 211–216.

60. Яців О. Микола Шлемкевич про етнопедagogічні засади формування особистості: посібн. для вчителів. Дрогобич: Коло, 2018. 126 с.

61. Яців О. Микола Шлемкевич про методичні аспекти розвитку духовної сфери українців. *Хуманитарни балкански изследвания*. Болгарія, 2017. № 1. С. 27–29.

62. Яців О. Самореалізація людини як важливий результат її соціального розвитку. *Сучасний рух науки: тези доп. III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 1-2 жовтня 2018 р.)*. Дніпро, 2018. С. 728–732.

63. Яців О. Спільнота як чинник формування свідомості української молоді людини у спадщині Миколи Шлемкевича. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. Чернігів, 2018. Вип. 155. С. 317–320.

64. Яців О. Трагування сутності людини у творчій спадщині Миколи Шлемкевича та його значення для сьогодення. *Advanced of science : Proceedings of articles the international scientific conference*, Karlovy Vary – Kyiv, 28 September 2018. Karlovy Vary : SkleněnýMústek – Kyiv : MCNIP, 2018. S. 275–284.

65. Яців О. Філософсько-рефлексійне трактування людини в спадщині Миколи Шлемкевича. Молодь і ринок. Дрогобич, 2008. № 11 (46). С. 141–143.

66. Cobern W. World View, Metaphysics, and Epistemology. URL: <https://web.archive.org/web/20160303174819/http://www.wmich.edu/slcsp/SLCSP106/SLCSP106.PDF> (дата звернення: 15.05.2018).

67. Coles R. *The Moral Intelligence of Children: How to Raise a Moral Child*. New-York : Plume, 1998. 218 p.

68. Dimensions of Quality Assurance in Higher Education: Challenges for Future. URL: <http://www.icaqhe2010.org/Papers%20published%20in%20nd%20ICAQHE%202008/13-Rizwan%20Akram%20Rana.pdf> (дата звернення: 15.05.2018).

69. Hand M. *A Theory of Moral Education*. Routledge, 2017. 126 p.

70. Kreber C. What's it Really All About? The Scholarship of Teaching and Learning as an Authentic Practice. URL: (дата звернення: 15.05.2018).

71. Mykola Shlemkevych interview and readings. The Ukrainian History and Education Center. URL: <https://www.ukrhec.org/collections/archives/recorded-sound/mykola-shlemkevych-interview-and-readings> (дата звернення: 15.05.2018).

72. Yatsiv O., Karpenko O. Ethnopedagogical and ethnopsychological frameworks for shaping the character in a Ukrainian child in the heritage of Mykola Shlemkevych. *Analles UMCS. Sectio J: Pedagogia i Psychologia*. 2019. Vol. 32(1). P. 171–182.

Редакційна праця Миколи Шлемкевича

«**Книгоспілка**» Український Кооперативно-Видавничий Союз (Київ, 1919–1920).

«**Листи до Приятелів**» (Нью-Йорк, 1953–1966), місячник, згодом двомісячник, виходив у видавництві «Ключі». Засновник і головний редактор. Розповсюджувалися в США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Бразилії, країнах Європи.

«**Мистецький Український Рух**» (МУР), Мюнхен-Карльсфельд-Регенсбург (1946–1947); збірники літературно-мистецької проблематики. Член редколегії під псевдонімом М. Іванейко.

«**Наші Дні**» (Львів, 1941–1944), регулярний літературно-мистецький щомісячник, започаткований у грудні 1941 у Львові під егідою урядового «Українського видавництва часописів і журналів для дистрикту Галичина». Співредактор під псевдонімом М. Іванейко.

«**Перемога**» (Львів, 1933–1939), ідеологічний орган Фронту Національної Єдності, видавництво «Батьківщина», двотижневик, згодом кварталник (головний редактор під псевдонімом М. Іванейко).

«**Проблеми**» (Мюнхен, 1947–1948), журнал національно-державної думки, місячник. Член редколегії.

«**Робітничка Газета**» (Київ, 1917–1919), орган українських соціал-демократів (УСДРП), щоденник (секретар редакції).

«**Слова на дорогу**» (Німеччина, 1945–1946), серія циклостилевих видань Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Максима Рильського та інших за загальною редакцією Миколи Шлемкевича при видавничій допомозі Ярослава Заремби і Михайла Папа.

«Українське Видавництво» (1941–1944, м. Краків – м. Львів) – ввійшло до історії української культури як найбільший видавничий осередок журналів і книжок часів Другої світової війни. Головний редактор, підпорядкованого УЦК.

«Український огляд» (Нью-Йорк, 1959–1961), неперіодичне видання. Головний редактор.

«Українські Вісті» (Львів, 1935–1939) – орган Фронту Національної Єдності, щоденник. Член редколегії під псевдонімом М. Іванейко. Газета була добре редагована й усебічно інформувала про українське життя в Польщі і поза нею.

Шлемкевич у контексті вітчизняного історико-педагогічного дискурсу

Переосмислення потребує творча спадщина науковців, що стосується обґрунтування вибору стратегії української освіти, нових підходів до опрацювання філософських освітніх перспектив. На часі, як ніколи, ідеї українців-емігрантів, які світоглядно орієнтовані на засадничі цінності – любов, толерантність, людяність і стосуються перспектив людського життя. Завдання щодо переосмислення пріоритетів людського буття, ґрунтовного визначення його особливостей, передовсім у ставленні до людини, співжиття з іншими людьми, з Богом, взаємозв'язків зі світом – спонукають науковців рефлексувати над сутністю людини, усвідомити специфіку її світорецепції. Це пов'язано із соціальним замовленням, що сьогодні репрезентується ідеями гуманізму, демократії та орієнтацією на національні цінності.

Вивчення джерельної бази та виявлення різноманітних аспектів розв'язання досліджуваної проблеми дають можливість виокремити три групи джерел, що передбачають визначення відповідних тенденцій удосконалення освітніх процесів та створюють можливість різноаспектно презентувати виховний потенціал творчої спадщини, систематизувати педагогічні ідеї та виділити основні напрями культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича. *Перша* – це праці українських дослідників з проблем освіти та виховання історико-краєзнавчого змісту, які стосуються вивчення творчості педагогічних персоналій, головно українських емігрантів; *друга* – праці, що дозволяють з'ясувати педагогічні ідеї і виховний потенціал творчої спадщини М. Шлемкевича; *третья* – праці щодо виявлення соціальних аспектів культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича.

Проаналізуємо першу групу джерел. Загальну характеристику розвитку освіти в діаспорі знаходимо в науково-педагогічному доробку В. Андрущенко, О. Любара, М. Стельмаховича і Д. Федоренка, О. Сухомлинської, Т. Усатенко. Педагогічну спадщину окремих діячів української діаспори (Г. Ващенко, А. Волошина, Е. Жарського, С. Русової та ін.) вивчали О. Вишневський, О. Джус, М. Левківський, І. Кізін, М. Кляп, І. Стражнікова, Б. Ступарик та ін. Принагідно зазначимо, що М. Шлемкевич як свідомий представник української діаспори був знайомий із потребами становлення українців та реформаторськими ідеями в аспекті формування молодих людей.

Громадсько-політичну та наукову діяльність М. Шлемкевича досліджує Н. Бурачок (Локатир), Ш. Рамазанов; загальне суспільне становище в Галичині й особливості світосприйняття галичан у концепції Миколи Шлемкевича розглядає С. Гірняк; його філософську систему та її актуальність для формування світогляду українців представляють М. Гриненко, В. Пономарьов.

Цінними є дослідження Б. Залізняка, Т. Лильо, О. Ліщинської, Й. Лось, Ю. Тернопільського, М. Титаренко в царині української журналістики, що присвячені М. Шлемкевичу. Щодо аналізу персоналій представники преси виклали матеріал у книзі «Українська журналістика в іменах» за редакцією М. Романюка.

Систематизація педагогічних ідей М. Шлемкевича в галузі історії педагогіки, теорії та методики виховання, філософії освіти дозволяє зацентрувати увагу не лише на уявленнях про людину як предмет виховання, а й на вагомих орієнтирах у становленні світогляду молоді, етнопедагогічних та етнопсихологічних засадах виховання характеру української дитини, а також на практичних аспектах розвитку етнічної духовної сфери.

Концепція людини Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.) є засадничою константою його наукової спадщини, своєрідним стратегічно-філософським осердям оволодіння народною культурою і народно-педагогічним досвідом, на цій основі – всією національною та загальнолюдською культурою. Інтерес до цієї концепції зріс в останні десятиліття – у період, коли відроджується й запроваджується в освітню практику національна виховна традиція. Культурно-просвітницька діяльність

М. Шлемкевича, усе його життя як морально зрілої, досконалої людини, патріота, пов'язані з ідеями реформаторської педагогіки, що стосувалися вивчення класичної освітньої спадщини, налагодження зв'язку з національною ідеєю. Остання стала запорукою збереження етнокультурної самобутності, розвитку свідомості українців та обґрунтування їхніх потреб у зв'язку з національним відродженням.

Науково-просвітницький дискурс Миколи Шлемкевича – це охоплення широкого спектру проблем – від людського буття на Україні до політики еміграції, від теорії публіцистики до сутності філософії. Власним життям він довів, що світоглядні переконання, які пройшли крізь серце людини, пережиті й вистраждані нею, опосередковані власним досвідом, формують її життєву позицію. Ідеться передовсім про науку, мистецтво, зокрема літературу, віру, релігію.

Актуальність питань сучасної антропології змушує вести пошук надбань філософії, які стосуються суджень про сутність людини. Адже в історії філософських поглядів на людину експліковані різні підходи до визначення її природи: трактування її як істоти розумної, подібної до навколишнього світу, заглиблення у її буття, намагання зрозуміти її життя та прагнення до самопізнання, пошуків джерел унікальності власного буття, її зв'язку з Творцем і визначити наскрізно християнське світорозуміння та світосприйняття.

Зауважимо, що в діаспорі дослідженням різноманітних антропологічних ідей М. Шлемкевича займались А. Гордієнко (у контексті осмислення людського буття), І. Грабовська (проводила аналіз боротьби науковця за утвердження «української правди»), С. Грабовський (осмислює соціальне буття української людини), О. Кульчицький (вважав дослідника вчителем життя), О. Тарнавський (розкриває рівні людського способу буття), С. Чапельська (крізь призму спогадів сестри), а також послідовники його поглядів Я. Заремба, О. Олесницький, соратники за публікаціями в «Листах до Приятелів» Р. Придаткевич, В. Рудко та ін. Світоглядні ідеї та переконання українських педагогів-емігрантів передовсім є гуманними й демократичними та ґрунтуються на таких етичних засадах, як великодушність, доброта, любов, турбота

про кожну людину, чесність, почуття особистої відповідальності та гідності.

Задля розв'язання світоглядних питань становлення особистості, формування свідомості молодой людини проаналізуємо сукупність філософських питань та методологічних аспектів проблеми людини в працях науковців. Г. Арендт виявляє цю проблему в контексті відповідності умовам її життя та праці, Т. Біленко розглядає її в контексті філософської проблеми вербалізації буття людини, В. Бодак представляє релігійну картину світу, А. Вихрущ досліджує методологію історії педагогіки, Б. Вульфсон вивчає стратегію освіти на Заході, А. Гордієнко розкриває філософське розуміння сенсу буття людини, І. Добронравова і Л. Сидоренко аналізують окремі питання методології науки, В. Журавльов розглядає питання методології й методів педагогічних досліджень. Співвідношення раціонального та ірраціонального в освіті та соціальній практиці фундаментально розкрив В. Скотний.

В умовах сучасного плюралізму філософи (В. Андрущенко, В. Табачковський, М. Титаренко та ін.) аналізують різні напрями сприйняття та осмислення дійсності, однак пріоритет надається життєвому самовизначенню, самореалізації, турботі про розвиток особистості відповідно до національних цінностей і в контексті ідеї інтеграції України в європейський простір, розвиток української філософської думки стає складним і суперечливим; з'являються різні філософські центри, які займаються дослідженням філософських проблем багатьох наук, обґрунтуванням сучасної наукової картини світу, взаємин людини та суспільства з природою (довкіллям), історією філософії в Україні, утвердженням нового її бачення. Сьогодні лунають заклики з нових позицій осмислювати західноєвропейську філософську думку, здійснюється розробка проблем логіки наукового пошуку, теорії пізнання, закономірностей побудови і розвитку наукової теорії, логіко-гносеологічних проблем евристики, типології форм мислення тощо. Так, В. Табачковський наголошує на унікальності людини, аналізуючи різні рівні способу буття людської особистості. У працях В. Андрущенка, М. Титаренка знайшли відображення результати соціологічних досліджень проблем студентської молоді, розвитку її творчих здібностей.

Критика модерного суспільства (зафіксована в творчості Ф. Ніцше, С. К'єркегора) властива новітньому поколінню європейських мислителів, які називають себе носіями найновіших здобутків постмодерністської думки. У працях Х. Ортеги-і-Гассета, Е. Гуссерля термін «екзистенція» вказує на вихід людини за межі встановлених норм, і позиції цих філософів, що стосуються людського самоусвідомлення та внутрішнього переживання людиною свого життя, позначають як ірраціоналізм.

Філософські дослідження стають основою методології педагогіки (А. Гофрон), філософії освіти (Г. Васянович, М. Конох), педагогічної антропології як основи підготовки вчителя (Т. Троїцька). Методологія педагогічної науки, за В. Краєвським, є системою знань про її структуру, принципи, підходи і способи набуття цих знань, системою відповідної діяльності й обґрунтування програм, логіки, методів та оцінки якості дослідницької роботи. Предметом цієї методології, істотні зміни в якій відбуваються з кінця ХХ ст., є не лише така система знань, а також система діяльності здобувача цих знань, певне співвідношення між дійсністю та її відображенням у педагогіці.

Роль духовних процесів у становленні світогляду молоді є провідним напрямом теоретичних роздумів М. Шлемкевича. У межах співпраці з людьми та в процесі гуманізації її свідомості виникає можливість (на основі вивчення себе й осмислення своєї діяльності) побудови власного активного життя. Перехід до іншої системи цінностей у вихованні веде до моральних перетворень у соціумі, переорієнтації кожної особистості та істотних змін у житті.

Від пріоритетів у ціннісному світогляді молодих людей залежить майбутнє нації, держави. Цінності втілюють соціально значущі погляди, уявлення, переконання, ідеали, що виражають ставлення до суспільства, нації, до Бога, сім'ї, до себе, природи і т. ін., вони створюються на основі усвідомлення значущості явищ і процесів. Абсолютність трактування моральних цінностей потребує зміни освітньої стратегії та реформування всієї системи виховання. Відтак результатом виховання буде розвиток здатності бачити в іншій людині її сутність і прагнення до самовдосконалення.

Трансформація системи цінностей стає центральним питанням аналізу всіх підходів до виховання, що передбачають дотримання ідей гуманізму та забезпечення орієнтації на демократичні й аксіологічні виміри. Оновлення й прогрес суспільства та відчутні зміни в ньому пов'язані передусім з формуванням свідомості кожної людини. Цінності, що складають основу стратегічних підходів в українській освіті, визначають, що є базовим у свідомості особистості, яким орієнтирам надається перевага, її світорозуміння, світобачення, світогляд.

Оскільки гуманізм є основою становлення християнського світогляду людини, то структурним елементом цього світогляду, життєдіяльності людини та виховання є віра в ідеали добра. Зауважимо, що до проблеми віри, яка є засадничою у творчій спадщині М. Шлемкевича, зверталися представники ірраціоналізму та раціоналізму, ідеалістичної та матеріалістичної філософії; богослови й філософи (до прикладу, київська група екзистенційно-гуманістичної філософії М. Бердяєва). За М. Бердяєвим, сучасники визнають невидимі речі як символи певного стану людини, що вимагає віри, спрямованої на прийняття видимих речей; «раціональна сучасність» заперечує віру, проникає в її природу та констатує, що віра є вільною.

Х. Ортега-і-Гассет вважає віру сукупністю ідей, які є власне ідеями, що є нашою сутністю (вони становлять основу життя, є насправді віруваннями). Досліджуючи проблему віри, в цьому контексті В. Бодак аналізує релігійну картину світу, І. Лепп веде мову про релігійний різновид віри (а саме християнську віру). П. Юркевич вважав віру і знання цілком поєднуваними, навіть комплементарними, оскільки віра є джерелом знань якраз із того моменту, коли розум стає безсилим. Д. Чижевський виокремив засадничі риси етноментального світовідчуття: емоційність, чутливість, ліризм, індивідуалізм та прагнення до свободи.

М. Шлемкевич високо оцінював значення світогляд українців, уважав, що українці ніколи не були байдужими до питань духовності. У статтях дослідник писав: «Справи духа, його розвитку й культури – це питання життя й смерті української нації».

У процесах відродження духовності, розв'язанні різноманітних життєвих проблем ураховуються досвід, надбання попе-

редніх поколінь, мудрість народу, що сприяють примноженню культури нації та є головним орієнтиром у становленні світогляду молоді. Звісно, важливими є народні уявлення про мету життєдіяльності, якими повинні бути представники народу, а значить – орієнтири морального розвитку людини. Теорія виховання використовує нагромаджений народно-педагогічний досвід духовних надбань народу, а також втілює в собі зміст національної культури і забезпечує формування свідомого члена суспільства. На народних традиціях та досягненнях практики організації сучасного освітнього процесу виріс і зміцнів ідеал досконалої людини, і врахування цих традицій в освіті, як зазначається в Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, означає передусім турботу про формування її національного характеру.

Головним взірцем у вихованні молодих людей є вироблені історією уявлення про виховну мету, орієнтири для життя українців, про те, яким повинен бути виховний ідеал. Відтак кожен народ має такий особливий ідеал людини, висловлює свої мрії про те, якою, на його погляд, повинна бути людина, у літературі, наукових статтях, творах мистецтва. Уявлення народу про цінності її життя та піклування про моральність, патріотизм, фізичний розвиток молодого покоління, передачу їм знань та трудових умінь і навичок, що знаходять своє відображення у творах мистецтва, наукових розвідках, а також у свідомості представників української спільноти, свідчать про значну увагу до питань стосовно становлення уявлень, віри, вірувань, світогляду молодих людей тощо. У процесі відродження духовності завжди враховуються досвід попередніх поколінь, оскільки це допомагає відстоювати свою думку, формувати переконання, закладає гарантії оновлення суспільства та сприяє примноженню національної культури.

М. Шлемкевич ставив завдання щодо оволодіння молоддю народною культурою і його виховним досвідом, наголошував на важливості розвитку етнокультурної самобутності та потреби українців у національному відродженні. Відтак глибоке засвоєння етнопедagogічної спадщини, історії народу, мови, відчуття гордості, відповідальності за його долю забезпечують можливість засвоєння духовного багатства та оволодіння культурними надбаннями народу.

Згідно з метою українського виховання, яка орієнтує на моральне становлення, патріотизм, фізичне вдосконалення, практичний досвід щодо організації життя в сім'ї, облаштування домашнього побуту, сімейного затишку, виховний ідеал виріс на власних традиціях. Відомо, що в історії вироблення життєвих орієнтирів молоді різні суспільства формували такі системи цінностей, що стосувалися певної епохи і враховували світоглядні орієнтації, різні ідеології, течії та ін.

Урахування національних звичаїв і традицій у системі освіти, однак, означає передовсім гуманістичний та демократичний характер освіти (а не тільки турботу про умови формування свідомості українців. М. Шлемкевич запитував: «Що є духовна культура нації? Знову ж в'язанка окремих творів окремих мистців, учених тай годі». Далі відомий філософ розтлумачував, що це означає на практиці: «Тож моральну проповідь повинні скеровувати українські працівники й творці духової культури не лише до громадянства, але в першу чергу до себе самих. Від них вийшло гасло самсобіпанства різних ділянок національного життя. Від них, «від духа» мусить прийти й оздоровлення».

Вивірені висновки й філософсько-педагогічні узагальнення Г. Сковороди, К. Ушинського, Г. Ващенко, а також галицьких педагогів 30-х років про український виховний ідеал утілюють народні уявлення про магістральні прагнення й очікування українців – служіння Богові й Україні, нації. Сьогодні такий виховний ідеал спонукає до визнання пріоритету моральних цінностей й необхідності розглядати в його межах виміри національного буття.

Важливе значення для гуманізації свідомості молодих українців мають форми і способи утвердження духовних цінностей та інших ідеалів добра, пошук засобів формування людяності. Адже гуманізм як система поглядів на людину як найбільшу соціальну цінність та створення умов для її повноцінного життя, фізичного та духовного розвитку передбачає уявлення про абсолютність (беззастережність і безумовність – за Г. Васяновичем моральних вартостей, унеможливлення їх релятивістського тлумачення. Так створюється база для розширення й збагачення внутрішнього світу, змушнення та глибоке проникнення у світ моральних цін-

ностей людини, що означає виконання нею життєвої ролі, а також розвитку та саморозвитку.

Усвідомлення цих орієнтирів означає формування національної самосвідомості особистості (щодо гуманістичного характеру освітніх процесів), що стало важливою ідеєю наукової спадщини та культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича. Так, духовно-моральні орієнтири в становленні людини у творчості М. Шлемкевича стали основою підбору педагогічного інструментарію формування цілісного світогляду українців, забезпечення зв'язку духовних цінностей людини з практикою, що сприятиме успішній фаховій діяльності.

Узгодження теоретичних ідей з життєвим досвідом, практикою та врахування потреб молодих людей допомагають корегувати світоглядні потреби молоді, керувати власною волею, і таким чином зумовлюють становлення української системи виховання. Дослідження засвідчило, що, за М. Шлемкевичем, з молодими людьми варто практикувати бесіди, дискусії, враховувати механізми формування свідомості тощо. Водночас окремі твори вченого можуть бути використані і в позашкільній діяльності (яка є важливим чинником формування загальнолюдських ідеалів і національної самосвідомості).

Водночас М. Шлемкевич докладно проаналізував український характер і виявив типові його риси. Що ж до виявлення різних соціальних аспектів людської діяльності у спадщині М. Шлемкевича вагомими є думки Т. Олесіюка про вивчення його «галичанства», а також В. Храмової про погляди дослідника на особливості української ментальності.

В. Храмова у передмові до твору М. Шлемкевича «Загублена українська людина» відзначає традиційну відданість українців ідеям гуманізму та демократії. «Нова громада духу», за М. Шлемкевичем, дає можливість вільній особистості адекватно реалізувати свою вдачу. Зміни у свідомості людей, які свідчать про наявність рис «нової» людини, утверджують національний характер, демонструють рішучість, активність та відповідальність за долю нації.

Вагомими для дослідження стали концептуальні положення українських педагогів в аспекті підготовки до життєдіяль-

ності молоді та акцент на питаннях її розвитку й самореалізації (В. Стинська, М. Пантук, М. Чепіль, А. Ярошенко та ін.). Ключовими позиціями для самореалізації молодої людини та відповідної підготовки її до самостійного життя у творчій спадщині М. Шлемкевича вважаємо визначення орієнтирів становлення світогляду людини (його гуманізації, демократизації та орієнтації в такому процесі на національні цінності), антропологічні уявлення та ідеали, етнопедagogічні та етнопсихологічні засади виховання характеру особистості, а також деякі практичні засади розвитку духовної сфери українців. Однак на сьогодні не досліджено питання зв'язку діяльності людини з формуванням її характеру у творчості М. Шлемкевича, не відрефлексовано й не актуалізовано його міркування про вплив історії, виховних традицій, народних звичаїв, життя в родині на становлення національного характеру і характеру людини, а також системно не висвітлено їхнє педагогічне значення.

Аналіз третьої групи джерел стосується праць, у яких ідеться про змістові напрями культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича. Це дозволило б з'ясувати не лише її пріоритети (моральні та національні цінності, патріотизм, родина, соціалізація людини, етнокультурна самобутність українців в умовах діаспори), а також їхню роль у формуванні національної свідомості українців.

Цінним джерелом в осягненні спадщини М. Шлемкевича є архівні матеріали, які розкривають його культурно-освітню діяльність. Це листи М. Шлемкевича до В. Левицького – голови НТШ, статті та рецензії М. Шлемкевича, підготовлені для редакції газети «Нова зоря» у м. Львів. До прикладу, у листі до голови НТШ М. Шлемкевич писав: «Високоповажний Пане Голово! Саме минає рік у грудні, як Ви вперше зустрілися із справою моєї праці, переданої й прийнятої Наук. Т-вом до друку. Ви віднесли до мене настільки прихильно й обіцяли зробити все по зможі, що я знаю: тільки важке фінансове положення Т-ва не дало досі скінчити діла. Я те добре знаю, одначе – просто цікавість: на чім стоїть нині справа, – підмовляє мене до цього листа й до цього запитання. Залишаюсь з правдивою пошаною. Шлемкевич».

В іншому листі М. Шлемкевич писав: «Користаючись з Вашої прихильності й доброї волі, звертаюся оце з одною порадою. Наук. Т-ву мусить бути важко не наразитись на великі втрати, мені ж залежить на тім, щоб вже по можливості скоріше вийти між люди. Чи не вдалося б виповнити одразу ж обидва бажання поради, але «крізовим» виданням моєї праці на цикльости-лі... Маю на думці завдань передати українській суспільності живу різнорідність нових поглядів Зах. Європи на філософію, на духову культуру взагалі й завдання викликати тугу оживленням духовною синтезою Кілька примірників, що через Наук. Т-во дісталися б туди до наукових установ, не були б зайві...».

М. Шлемкевич у багатьох своїх наукових працях розглядав питання, що «торкаються не лише науки, але й мистецтва, релігії, взагалі дух. культури. Я думаю в статтях (одну саме висилаю до «Вістника», – там я підписаний М. Іванейко), в дописах спробувати ... й мистецькі й релігійні кола». До того ж учений, надсилаючи виправлений рукопис, радився з іншими науковцями, дискутував з ними, переконувався у доречно дібраних словах, виправляв їх (наприклад, радився щодо формулювання – «Проблеми філософії» чи «Питання філософії»), намагаючись знайти милозвучну назву.

Уся діяльність М. Шлемкевича свідчить про те, що він завжди позиціонував себе як відданий борець за українську національну ідею, рідну мову, історію, культуру. Його органічною потребою стала участь в українських громадських організаціях і товариствах, що мали яскраву національну спрямованість, а змістом цієї діяльності було усвідомлення необхідності просвіти та поширення національних традицій серед широких верств населення. Як бачимо, М. Шлемкевич відіграв значну роль у поширенні української ідеї, утвердженні державотворчих процесів.

Чільне місце в біографії М. Шлемкевича посідає також журналістська і видавнича діяльність: головний редактор (1953–1966) та активний дописувач журналу «Листи до Приятелів». Його публікації були джерелом поглиблення педагогічних поглядів, ставали добрим порадиником кожному творчому педагогу у виховній діяльності. Дискусії на сторінках часопису, як важливий засіб комунікації, роздуми над життєвими проблемами завжди спо-

нукали молодих людей до вивчення історії України, виховували любов і повагу до рідної землі, споконвічних традицій предків.

Велику увагу вчений приділяв творам Т. Шевченка, якого вважав не лише поетом, а й «трагічним лицарем правди». У праці «Верхи життя і творчості» М. Шлемкевич відображає духовний стан тогочасного суспільства. У «Листах до Приятелів» моральним завданням та обов'язком уважав побудову нового світу, формування критичної думки, подолання нехтування державних символів заради партійних інтересів.

Грунтовно описавши стан української культури в діаспорі, М. Шлемкевич доходить висновку, що культура кожної нації перебуває в процесі еволюції, і програма українознавчого виховання еміграційної молоді має стати засобом протидії їхній асиміляції. Дослідник відзначав вагому роль релігійних інституцій в еміграції щодо формування національного самоусвідомлення українців. За М. Шлемкевичем, формування духовних цінностей та вироблення моральних чеснот людини залежить від осмислення нею свого місця в родині, громаді, суспільстві, плекання любові до рідного оточення.

У питаннях виховного впливу спільноти та виявлення її ролі у формуванні свідомості молоді людини, – на цьому постійно акцентував М. Шлемкевич, – істотними є дослідження С. Грабовського, який аналізує особливості буття українців на тлі соціально-культурного часу, Н. Скотної, де визначено становище особи в Україні, перспективи розвитку суспільства в наявному світопорядку, досліджено рівень розвитку української особистості, механізми її самоідентифікації та самореалізації. Концепцію етногенезу у світлі теорії соціуму представляє М. Степико, людський життєвий світ характеризує В. Табачковський.

Розв'язанню педагогічних проблем, уникненню термінологічної плутанини сприяє чітке розуміння категорій «розвиток», «виховання», «освіта» та ін. Концептуальне визначення цих педагогічних категорій належить О. Вишневському, їх можна вважати базовими для засвоєння творчості М. Шлемкевича. Скажімо, навчання як процес засвоєння інформації у вигляді знань, умінь і навичок за допомогою педагога має стати визначальним у формуванні світогляду. Сприймаючи, осмислюючи й застосовуючи у

своїй діяльності цей узагальнений досвід, особистість перетворює його на свій власний. Ефективність навчання визначається тим, як налагоджена взаємодія педагога й учня.

Розвиток – це процес якісних змін у людині, що знаменує перехід від простого до складного, від нижчого до вищого. Він не тотожний навчанню, бо має цілком іншу природу: якщо навчання передбачає засвоєння й нагромадження інформації, то розвиток – певну перебудову та вдосконалення функцій і якостей особистості. Як категорія педагогічна, розвиток – це процес удосконалення духовних, фізичних, психічних і соціальних можливостей людини, що можуть виявляти себе в будь-якій сфері життя і в будь-якому інформативному контексті.

Виховання – це процес формування поглядів, переконань, уявлень, ідеалів, у висліді – моделі поведінки людини в навколишньому середовищі, тобто механізму орієнтації та саморегуляції. У структурі особистості виховання ґрунтується насамперед на розвитку її духовної сфери, становленні світоглядних орієнтацій, на вірі у цінності, якими живе суспільство. Слід, проте, зауважити, що в педагогічній літературі, у педагогічній практиці будь-який із згаданих термінів іноді вживається в «універсальному» значенні, тобто включає у відповідне поняття фактично всі три компоненти процесу. Під терміном «формування», який є загальнонауковим, розуміють необхідність використання в процесі виховання базової технології педагогічної діяльності. Потрібна технологія всієї діяльності педагога і кожної його ланки (недостатньо окремих педагогічних методик, окремих світоглядних установок тощо). До речі, термін «освіта» зазвичай трактується як триєдиний процес сукупного впливу на особистість через навчання, розвиток і виховання (освітню практику розуміють у широкому сенсі, як систему закладів освіти, їхню структуру, фінансування, обслуговування, управління ними, педагогічні кадри, матеріальну базу тощо), хоча дослідження світоглядних аспектів діяльності особистості потребує розуміння філософії освіти.

М. Шлемкевич послуговувався досить демократичним трактуванням освіти, розвитку й виховання, властивим народнопедагогічним уявленням про ці поняття. У праці «Національний характер» науковець неодноразово використовує термін «вихо-

вання», рівно ж – «виведення», «соціальний контакт», «вплив», «зміни», «розвиток». Характеризуючи використання М. Хвильовим термінів «вітаїзм», «одушевленість життям», М. Шлемкевич живає термін «життєва спрямованість світогляду», яким надалі активно послуговується.

Одначе, стає зрозумілим, що філософські погляди М. Шлемкевича не розглядалися крізь призму педагогічних ідей, не вивчалися його ідеї в плані становлення світогляду української молоді, не виявлялася світоглядна роль соціальних спільнот у формуванні свідомості молодих українців. Водночас на основі філософської концепції людини М. Шлемкевича та визначених дослідником методологічних засад формування її світогляду важливо артикулювати стратегічні орієнтири морального й національного виховання української молоді, а також розкрити ставлення до навколишніх, осмислити особливості співжиття людини зі світом, іншими людьми, Богом, пізнати значення віри в розвитку духовних сил людини, усвідомити її роль у становленні світорозуміння української молоді.

Шлемкевич і сьогодення

Оздоровлення суспільства означає насамперед виявлення шляхів формування духовності кожної людини та забезпечення уваги до її морального становлення, переваги в її свідомості моральних цінностей. Сьогодні ми повинні позбутися авторитарного тлумачення сутності виховання.

Нагромадження в людині досвіду моральних учинків забезпечується шляхом до саморозвитку, засобом удосконалення світу, виявленням співчуття, милосердя, любові, служінням ближньому, родині, народові (благородною діяльністю). І практичне розширення духовного світу означає напружене усвідомлення ціннісних орієнтацій, щораз глибше проникнення у зміст моральних цінностей. Це визначається важливістю ідеалістично-християнського підходу в організації виховання молоді, а духовність є головною особливістю виховання, забезпечення педагогом атмосфери, коли людина поводить себе морально не через страх бути покараною.

Виховний ідеал у М. Шлемкевича сформувався на власних переконаннях щодо мети виховання, яка включає орієнтування на піклування українців про моральність, патріотизм у сім'ї, громаді. Поведінка дослідника у житті стала підтвердженням сформульованого ним виховного ідеалу. Про це свідчать слова Й. Гірняка про М. Шлемкевича: «Глибока релігійність, справжня любов до народу і батьківщини, безкорисна та жертвенна півстолітня праця на незораній рідній ниві, безстрашна і безкомпромісна боротьба на зовнішніх і внутрішніх фронтах, принципова й завзята відсіч усякому фальшеві й ницості в мошкарі патріотизму, безприкладна скромність і готовість до самопожертви та апостольська безсеребреність».⁴

⁴ Гірняк Й. Слово на прощання (Промова над домовиною М. Шлемкевича). *Листи до Приятелів*. 1966. Ч. 155–156. Р. XIV. Кн. 3–4. С. 1.

Бог – ідеал добра. Релігія зорієнтовує людину на пошук змісту життя, націлює на ідеали добра, любові, краси, справедливості. Відомо, що будь-яка релігія є носієм загальнолюдських цінностей. Релігійна мораль має суспільний характер. Тому релігія має на меті виховання гуманних рис особистості людини.

Християнська стратегія виховання посідає чільне місце в європейській культурі. Саме її морально-етичні норми (християнські цінності та ідеали добра) стали системою правил у співіснуванні людей. Вона відкидає зло як метод досягнення мети у житті. Зло породжує обман, що в майбутньому може призвести до ущемлення розвитку моральної сторони людини і відтак до поразки в її духовно-національній сфері. «Та занадто довго жили ми в світі безсоромних обманів, віроломств і насильства. І в нашу свідомість почала, мов зараза, закрадатися думка, що боротьба і політика мусять користуватися брехнями і насильством. Оце настала велика пора очистити нашу свідомість і наше життя від тієї зарази».⁵

Слід зазначити, що християнські цінності не виключають турботи і про матеріальну сторону життя. Адже людині потрібні житло, їжа, піклуватися про батьків, дітей, здоров'я, дбати про комфорт і красу. Усе ж у житті складаються обставини так, що людина повстає перед вибором між матеріальним і духовним. Християнство закликає надавати перевагу духовним цінностям, що породжуватимуть у людині добро, терпеливість, толерантність, співпереживання, співчуття, прощення, бажання допомагати іншим.

М. Шлемкевич надавав великого значення розвитку духовної сфери українців. Духовними проявами людини М. Шлемкевич називав «логос», «етос», «ерос». «Логос» проявляється у здатності обдумувати життя, «етос» – упорядковувати життя, «ерос» – бачити красиве і потворне у житті. За М. Шлемкевичем, логос-світогляд чи етос-життєвий уклад це лише «поверхні», під котрими «кипить» життя. Якщо «зійти» у їх глибини, то побачимо «зачатки краси й погані, добра й зла, шляхетности й простацтва», «цар-

⁵ Бій за правду (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1956. Ч. 11 (45). Р. IV. Листопад. С. 1.

ство, що в ньому лямпадою не ясні мислі, але релігійні здогади та формотворчі починання мистецтва».⁶

Найголовнішим шляхом формування свідомості завжди вважалася праця, яка полягає у свідомій та спрямованій на певний об'єкт діяльності, у застосуванні її здібностей та можливостей для вдосконалення суспільства; вона є необхідністю та шляхом до саморозвитку людини, засобом перетворення світу і водночас служінням одне одному, ближньому, сім'ї, народові і тому є благородною. До того ж, у зв'язку із виконанням завдань духовного зростання людини обов'язково вирішуються питання забезпечення умов для самостійної праці.

Шляхи розвитку духовної сфери українців М. Шлемкевич розглядав у зв'язку з ідеєю боротьби за Україну. Для дослідника важливими були різні способи цієї боротьби. «Треба тішитись, – вважав він, – що є люди, які вміють думати, які шукають нових способів боротьби з окупантом України».⁷ Соціальні підстави в пошуку способів дії та нарощування добрих якостей людиною, за М. Шлемкевичем, стосувалися її уявлень про ідеальне суспільство, яке буде залежати найперше від того, чи вдасться досягнути ідею справедливості.

У передовій до чергового випуску «Листи до Приятелів» під назвою «Життя покинуте духом» М. Шлемкевич та його соратники пісню про хлопчика з кучерявим волоссям нагадують про дні розквітлої весни задля пригадування спроб «примирити духа з життям», «ввести духа, що покинув наше життя, назад до нього».⁸ Тому шляхи вдосконалення свідомості молодих людей для дослідника передбачають пошук способів досягти щастя в житті суспільства і кожного українця зокрема, повернути його до духовності.

Найголовнішою умовою визначення у певному рішенні, своєрідного самовизначення у способах дії М. Шлемкевич вважав свободу вибору. Дослідник наполегливо підкреслював значення

⁶ Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ : МП Фенікс, 1992. С. 111.

⁷ Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі. 1961. Ч. 3–4 (9–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 54.

⁸ Життя покинуте духом (передова) *Листи до Приятелів*. Ч. 5–6 (99–100). Р. IX. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1961. Травень - червень. С. 3.

свободи як важливого чинника становлення особистості. «Перед вибором, перед рішенням стоять різні можливості, – підкреслював він, – і їх людина важить, перевіряє в думці, підходить до них із сумнівами. Коли б вона зразу була певна, тоді не треба б думати, вибирати, рішатись. Саме вільна воля людини – це свобода вибору після перевірки, після сумніву».⁹

Водночас М. Шлемкевич розумів, що свобода може давати простір для злих намірів. Адже у людини, окрім прагнень до доброго і світлого в житті, є також потяг до егоїзму, зла. Тому процес формування вільної особистості вимагає обережності, терпеливості й деякої напруженості. Ідея рівності як засадної цінності демократії у процесі становлення світогляду людини має означати передовсім рівні можливості самореалізації. Відтак усі ці уявлення ставлять проблему формування самовідповідальності людини, усвідомлення того, що вона багато вирішує, від неї багато залежить.

Українська виховна традиція враховувала дієвість і надійність виховання на основі віри. Якщо віра є потребою людини, то людина щоразу примножує в собі почуття віри. І саме намагання стати кращим, наблизитися до Бога є початком справжньої духовності. Тому виховання передбачає важку дорогу від сліпої віри через сумніви, пошуки, боротьбу в душі і випробування до стійких переконань, непохитних ідеалів, міцного світогляду. Заступаючи християнській вірі дорогу до душі людини, ми звільняємо тим самим простір для віри в сатанинські ідеали. «Для свідомости народу завсіди велике значення має жива релігійність і заспокоєння, що вона дає», – зазначав М. Шлемкевич.¹⁰

Звісно, для вибору способів дії потрібна значна внутрішня робота, праця над собою, що підпорядкована ідеї пошуку шляху до правди. М. Шлемкевич також радив такі шляхи вдосконалення духовної сфери українців, як долання перешкод, прощення, спокій (а не непевності й тривоги)¹¹, випробування себе у вірі (головним

⁹ Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (9–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 55.

¹⁰ Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ : МП Фенікс, 1992. С. 107.

¹¹ Роздуми про оправдання життя (передова) *Листи до Приятелів*. Ч. 3–4 (97–98). Р. IX. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1961. Березень – квітень. С. 1.

чином завдяки аналізу творів українських поетів, письменників, митців). Дослідник передовсім називав приклад Т. Шевченка, який передав «трагедію страждання аж до божевілля обмеженими засобами, майже без жесту, притишеними можливостями декламації без гри»¹² (до того ж, у християнській філософії зло і страждання – не просто кара за гріхи, а й проба та іспит, а також очищення і викуп, пересторога і заслуга, очікування радості). Одночасно для пошуку правди, справедливості в житті М. Шлемкевич рекомендував також способи утвердження віри в ідеали добра, краще майбутнє, побудову довір'я до українців, оптимізм.

Основою світогляду М. Шлемкевича стала ідея відданості моральним цінностям. «Порядна людина», за М. Шлемкевичем, – це та основна моральна вимога, той моральний ідеал, на яких тримається система моральних цінностей. М. Шлемкевич вважає, що моральні цінності стримують людей елітарного типу не дотримуватись законів родинного життя і суспільного обов'язку.

Християнські цінності ведуть до досягнення досконалості. Світогляд людини визначається тим, які цінності були закладені в його основу, яким орієнтирам вона надає перевагу. Дорога до Бога є важкою, як і дорога до себе.

М. Шлемкевич рекомендував любити в ближньому подібного собі: «Таке релігійне і таке філософське схоплення не утруднює, навпаки влегшує виконання припису. Любити Бога, створителя й опікуна, запоруку вічності, і любити Божий образ і подобу в ближньому не так тяжко, не так дуже тяжко, як любити людське в ньому, тільки людське»¹³. Зверненням до «метафізичних первнів» і «метафізичної основи» філософ пояснює двоєдину природу людини.¹⁴ Цей постулат М. Шлемкевич унаочнює дуже просто: «Любити далеку царівну куди легше, ніж ближнього... Любов до далекого легша, ніж любов ближнього».¹⁵

Християнське світосприйняття та світорозуміння означає здатність побачити не тільки зовнішні, тобто видимі й доступні,

¹² Шлемкевич М. Нерукотворні монументи Шевченкові *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1962. Січень – лютий. Ч. 1–2 (107–108). С. 47.

¹³ Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ : МП Фенікс, 1992. С. 52.

¹⁴ Там само, с. 51.

¹⁵ Там само, с. 54.

аспекти свого життя, а й заглибитися у внутрішній вимір свого існування і там відшукати джерело неповторності свого буття, і як спроба осмислити феномени Божої любові та жертви.¹⁶ Треба також зосередитися й на тому, що є в кожній людині унікальним, неповторним і через що вона є не лише видовим індивідом, а й особою, суб'єктом. Отже, людина визначається не через світовідношення або власну природу, а в контексті її взаємин із Абсолютом, Богом.¹⁷

«Подоба» співвідноситься із духовною досконалістю людини, уподібнення Богу в чеснотах, наскільки воно можливе для людини, «образ» – зі свободою як основною ознакою людини. Людина як образ Божий здатна ділитися з іншими людьми духовними цінностями і прагне бути причетною до духовного багатства інших. Будь-яке прагнення віддавати і приймати за своєю суттю зорієнтоване на іншу людину і на суспільство. Кожен християнин повинен дбати про те, щоб подолати в собі природні схильності до злого, які заплямовують душу, і підтримувати добрі нахили. Рух до досконалості має стати змістом життя християнина.

Християнська виховна традиція трактує людину як істоту, що завжди вдосконалюється, стає кращою, обирає свій життєвий шлях, і це неможливо зробити без неї самої. У цьому зв'язку людина повинна себе бачити відповідальною перед Богом, рівно ж бути активною та наполегливою в досягненні своїх цілей.

Традиції народу мають бути джерелом виховного ідеалу, його духовності. Виховний ідеал вміщує систему цінностей. Система цінностей, що вибрав М. Шлемкевич, з врахуванням української традиції опирається на постійне співвіднесення добра і зла. Осмислення добра і зла у сутності людини показує її життя. Якщо добро відображає прогресивні дії людини і підтверджує її близькість до Бога, то воно проявляється в учинках людини, є серед її цінностей. У такому значенні добро є виховним ідеалом, моральним стимулом життєдіяльності та метою життя людини.

¹⁶ Досвід людської особи: нариси з філософської антропології / упоряд. Т. Добко, Ю. Підлісний, В. Турчиновський. Львів : Свічадо, 2000. С. 25.

¹⁷ Філософія: світ людини: курс лекцій / В. Табачковський (кер. авт. кол.), М. Булатов та ін. Київ : Либідь, 2003. С. 112.

Українській традиції притаманні гуманістичні ідеали. Акцент ставиться на духовних початках, на взаємодії моральних і національних цінностях, на увазі до національного в житті людини, її характеру та етнічного коріння. Збереженню та доповненню автентичних особливостей народу сприяє релігія, віра.

Принцип гуманізації та духовності ґрунтується на визнанні пріоритету любові, справедливості, милосердя, чесності, правдивості, гідності, співчуття тощо, що трактуються в традиційно-християнському розумінні як чисті й недоторканні ідеали, які людина приймає за мірило своїх учинків і до яких повинна йти все життя. Мораль складає здорову серцевину людини, яка засвоїла її засади та право на власну ідеологічну та політичну свободу; ідеологізована істота без вироблених моральних засад – соціально небезпечна. Це означає, що виховання моральних якостей особистості є відправною точкою для виховання.

Принцип орієнтації на національні цінності передбачає організацію системи освіти в країні відповідно до потреби й специфіки особливостей конкретної держави. Саме ці особливості визначають зміст і форми національної системи освіти, а запозичення й перенесення з одного національного ґрунту на інший приречені на невдачу. Для того, аби школа була загальнодоступною, навчання – обов'язковим, освітою керував сам народ, виховання має будуватися на національній основі, бути народним. Чільне місце у вихованні мають посідати рідна мова дитини, історія, література, рідна культура.

Ця ідея знайшла логічне продовження й розвиток у творчій спадщині українських педагогів Г. Ващенко, С. Русової, І. Огієнка, Я. Чепіги, М. Галушинського, В. Пачовського, І. Ющишина та ін., які вважали, що діти від самого народження мають перебувати в рідному середовищі, у народній, національній стихії, збагачуватися своєю мовою, культурою – і на цій основі прямувати до пізнання загальнолюдського.

Соціальні спільноти нація, громада, родина відіграють важливу роль у формуванні національної свідомості молодої людини. Чинниками національного становлення людини є рідний дім, церква, школа, громадські організації, книги, театр, кіно тощо. Орієнтація на національні цінності веде до відновлення й оздо-

ровлення духовності людини. Цьому сприяють відновлення історії, збереження мови, відвідування церкви, відновлення цінності сім'ї, збереження природи, відвідування молодіжних організацій. Слід зазначити, що формування особистості передбачає поєднання у її свідомості національного та загальнолюдського. Загальнолюдське є частиною національного.

У сьогоднішні ми, на жаль, є свідками асиміляції українців з іншими народами. Причиною цього є комплекс меншовартості. Роздуми М. Шлемкевича про меншовартість є актуальними сьогодні: «...Тільки коли в світогляді людини переважає її власний комплекс меншовартості, піддається вона асиміляції цілком. Це твердження треба б покласти як наріжний камінь у будь-яку програму українознавчого виховання еміграційної молоді, якщо така програма справді покликана на те, щоб протистояти асиміляції».¹⁸ На нашу думку, таке твердження потрібно вкласти і в програму українознавчого виховання молоді, що проживає на території України. Автор вважав, що українська система виховання повинна «розбивати всі можливі елементи комплексу меншеартости»¹⁹.

М. Шлемкевич вважав пріоритетними літературу, мистецтво, музику в аналізі української культури у співставленні з народною культурою, фольклором. Основну увагу потрібно приділяти, вважає дослідник, «класичності й розвинутості української культури» (вказувати на українські опери, малярство, скульптуру, архітектуру), підкреслюючи її оригінальність у порівнянні з іншими.

Виховуючи молодих людей, потрібно залучати їх до релігії, до вивчення й засвоєння етнопедагогічного та етнопсихологічного досвіду. Вивчення змін у вдачі українців допоможе зрозуміти хто ми є. М. Шлемкевич наголошував, що такі зміни в українців відбувались під впливом великих подій. Дослідник писав: «Говоримо, що приятеля пізнати в біді. Подібно в часи найбільших проб і мір, або по модерному: – в межових ситуаціях, людина й суспільство пізнають себе. Такі межові ситуації духа, коли вживатимемо цього терміну вільніше, це його найвищі досягнення, це Тарас

¹⁸ Шлемкевич М. Українська культура в діаспорі. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1964. Ч. 135–136. Р. XII. С. 38.

¹⁹ Там само.

Шевченко і його творчість, щире породження Східної України, це з другого боку Іван Франко і його твори, типова еманация галичанства в найшляхетнішому виданні».²⁰

Формування національного характеру – це процес, що триває протягом століть, тисячоліть. Одне покоління не може кардинально змінити його. У контексті цього М. Шлемкевич писав: «Не віримо, щоб продовж кількадесят років можна було радикально змінити душу народу. Можна загнати деякі її риси-притаманності в підпілля, де вони перечекають тяжкі дні, щоб прокинутися знову і розцвісти в свободі».²¹

Відтак М. Шлемкевич був переконаний в тому, що на процес становлення характеру українця впливала історія. Звертаючись до цього аспекту, дослідник писав: «Тепер Шевченко, і за ним нарід, відчують, що в нашій крові, що в українській родині живе тисячоліття нашої історії» [13, с. 51].²² Він підкреслював: «Бог і люди можуть простити... Бог і держава переймають на себе недобру але конечну функцію помсти на те, щоб людина могла бути доброю і благою в упорядкованому суспільстві» [13, с. 80].²³ Дослідник конкретизував: «Історичний наказ, даний людству: для внутрішньо утвердженої і від повної залежності від сил природи визволеної людини, створити добрий і справедливий лад на землі, в якому людина могла б жити на образ Божий і подобу».²⁴

Щоб показати риси характеру, притаманні українцям, М. Шлемкевич робить екскурс в історію українського народу. Дослідник писав: «На сході могутня і прекрасна стихійність, на заході спокійніша, скромніша, раціональна обмеженість».²⁵ М. Шлемкевич відзначав, що історія XVIII ст. засвідчила існування Гетьманщини на сході і старий патріархальний лад, яким жило галицьке суспільство «А все ж це був своєрідно упорядкований світ», – зазначав М. Шлемкевич.²⁶

²⁰ Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1956. С. 66.

²¹ Там само, с. 106.

²² Шлемкевич М. Верхи життя і творчості. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1958. С. 51.

²³ Там само, с. 80.

²⁴ Там само, с. 44–45.

²⁵ Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1956. С. 15.

²⁶ Там само, с. 42.

Характеризуючи процес становлення характеру людини, М. Шлемкевич говорив про фази розвитку дитини: оральну та анальну. Під час оральної фази (перший рік життя) основне, що виконує дитина це приймає їжу, розвиваються органи дитини, які виконують функцію, що має вплив на формування характеру, життєвих установок, як вітальність, імпульсивність, спонтанність, оптимізм або песимізм, довіра до людей, потреба у соціальному контакті. На цій стадії дитина залежить від матері. На анальній фазі (другий, третій роки життя) дитину привчають до особистої гігієни й чистоти. Вона вчиться контролювати функції тіла. На цій стадії у дитини виробляються такі риси характеру як точність, ощадність, чистота, педантичність, впертість, агресивність, суперництво. М. Шлемкевич зазначав, що в національному характері українців більше прослідковуються риси першої фази, що призводить до почуття «меншецінності». Причину виникнення почуття меншовартості М. Шлемкевич бачить в історичному поневоленні українців.

У книзі «Галичанство» М. Шлемкевич наводить приклади ірраціональних та раціональних форм життя, описуючи відповідно життя Східної України та Західної України. Протисталення «оральних» і «анальних» рис має деякі аналогії з протисталення ірраціональних та раціональних форм життя. Дослідник вказував, що «...наше ірраціональне багатство спонтанності, імпульсивності, вітальності, пройнятих довірям до життя, це основні цінності, задатки і можливості оригінальної культури. Відкидати, зрікатись цього багатства – було б неплідним самозреченням... В цьому хвилюванні і цій непевності можна бачити вираз здорової туги ірраціональних праджерел життя до оформлення, до упорядкованості, до самодисципліни, які є передумовою утвердження і успішної активності в відношенні до зовнішнього світу... І нашому, іноді «сліпому» ірраціональному багатству потрібні тепер раціональні форми, але без того багатства ті форми – порожні, без вартостей».²⁷

Зрештою, усі творці служили й віддавали себе вимріяній Україні, і український схід і захід не можуть бути розділені не-

²⁷ Шлемкевич М. Національний характер (Думки із приводу думок д-ра Б. Цимбалістого). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Березень-квітень. Вип. 3–4 (97–98). Р. IX. С. 43–44.

прохідною завісою, поділ між ними не є абсолютним, а поставлені обмеження – достатньо приблизними. «Це не виключає, – зауважував М. Шлемкевич, – що на українському сході могли траплятися і напевно траплялися суто раціональні, реалістичні, скажімо галицькі типи, і навпаки, в Галичині можуть появлятися, але як винятки, а не як пересіч, носії придніпрянських рис».²⁸ Невипадково дослідник писав: «Йде взаємне наближення, уподібнення уладу життя і уладу духа. Соборність стає не тільки географічним і державно-політичним поняттям, але й психологічним».²⁹

М. Шлемкевич описав риси характеру людини, коли почуття меншецінності посилюється: «шукання надкомпенсати є джерелом агресивних рис характеру, в першій мірі честолюбности, яку прислонюємо милозвучнішими словами, як амбіція, енергія, активність».³⁰ Аналізуючи поведінку українців, Б. Цимбалістий часто бачив надмірну ворожість і агресивність до людей, що приводить до почуття ілюзії власної величі.³¹

До притаманних рис українського характеру відносимо емоційність, мрійливість, гостинність, душевність. На думку М. Шлемкевича, емоційність українця проявляється в пісні. Дослідник відзначав: «Найбільша духова революція України, її християнізація, відбулася під впливом співу».³² Відтак з душевністю й пісенністю пов'язана мрійливість. Про мрійництво українського народу М. Шлемкевич писав: «Ми не є мрійники уяви, наше мрійництво не є імажинарним мрійництвом, але мрійництвом серця, емоціональним мрійництвом... З морського прибою почувань народилась українська краса – пісня. Пісенна ліричність – це приблизне окреслення такої душевности».³³

Ще одна риса національного характеру українців – індивідуалізм. В. Храмова відзначає характерне для українців «поєднання

²⁸ Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1956. С. 19.

²⁹ Там само, с. 105.

³⁰ Шлемкевич М. Почуття меншецінности. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1958. Ч. 4 (62). Р. VI. Квітень. С. 10.

³¹ Цимбалістий Б. Параноїдний стиль серед українців. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1967. Ч. 165–167. Кн. 1–3. Р. XV. Квітень. С. 12–28.

³² Шлемкевич М. Душа і пісня. *Українська душа* / ред. В. Храмової. Київ : Фенікс, 1992. С. 106.

³³ Там само, с. 104.

індивідуалізму з ідеєю рівності та неприпустимості насильства влади».³⁴ М. Шлемкевич зазначає: «Що є наш славний і на всіх перехрестях називаний індивідуалізм? Його можна коротко окреслити: індивідуалізм без індивідуальностей! ... Наш індивідуалізм – це боязнь форми. Індивідуалізм в звичайному розумінні протиставиться філістерській, пересічній, прийнятій формальності».³⁵

Характерною рисою українців є релігійність. Підтвердження цього є віра українців у чуттєво-емоційне сприйняття світу, перевага духовного над матеріальним, турбота про душевну рівновагу, подолання озлобленості й злопам'ятності. Релігійність як типова характеристика українця означає традиційну опору на релігійну віру як упевненість в існуванні надприродних сил, яка надихає людину, виявляє її потребу в реалізації багатьох можливостей. За М. Шлемкевичем, віра освітлює найбільш вражаючі приклади героїзму людей, і релігійна душа шукає повсюдної присутності Бога, вона допомагає «створити добрий і справедливий лад на землі, в якому людина могла б жити на образ Божий і подобу».³⁶ Зауважимо, що українська виховна традиція спонукала до виховання на основі віри, оскільки воно забезпечувало людині непохитність світорозуміння та міцний світогляд. «Для свідомості народу завсіди велике значення має жива релігійність і заспокоєння, що вона дає», – зазначав Б. Цимбалістий.³⁷

Окрім релігійності, українцям притаманні патріотизм і волелюбність, що проявляються у щирій любові до Батьківщини, у готовності пожертвувати своїми інтересами заради неї, у її захисті, у відданості своєму народу, гордості за надбання національної культури, повазі до рідної мови й традицій та у прагненні до свободи. Відзначаючи прагнення до свободи як важливу характеристику рису українців, М. Шлемкевич підтверджував свої дум-

³⁴ Українська душа / за ред. В. Храмової. Київ : Фенікс, 1992. С. 31.

³⁵ Шлемкевич М. Душа і пісня. *Українська душа* / ред. В. Храмової. Київ : Фенікс, 1992. С. 110.

³⁶ Шлемкевич М. Національний характер (Думки із приводу думок д-ра Б. Цимбалістого). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Березень–квітень. Вип. 3–4 (97–98). Р. IX. С. 44–45.

³⁷ Цимбалістий Б. Родина і душа народу *Українська душа*/за ред. В. Храмової. Київ: Фенікс, 1992. С. 96.

ки історіографією (українською); він вважав ідею свободи домінантою аналізу української історії і першочерговою умовою розвитку духовності кожного українця. Саме «вільна воля» людини, за М. Шлемкевичем – це свобода вибору після сумнівів, аналізу. Відтак свободу він трактував як постійне змагання українців у досягненні ідеального устрою, бажання вільного вияву ними свого світорозуміння та важливий чинник становлення світогляду.

До характерних рис національного характеру українців відносимо культ жінки та родини. Родина, звісно, завжди намагалася свято дотримуватися моральних заповітів предків, їхніх звичаїв, традицій, обрядів; у ній жила, зміцнювалася і розвивалася українська виховна традиція, і родина завжди була своєрідним оберегом української виховної традиції.

М. Шлемкевич погоджувався з думкою Б. Цимбалістого, що «родина – це основне «міліе», в якому формується характер, вдача людини, і то – як доказує глибинна психологія – в роках раннього дитинства. Переживання раннього дитинства звичайно забуваються, але їх сліди в підсвідомому діють і керують поведінкою дорослої людини. Риси типові для даної нації зумовлені духом родини, а цей дух родини знову ж формується всією соціальною структурою і культурою суспільства».³⁸ Як доказ цим словам він наводив міркування американського психолога Франца Александра, за яким антропология довела, що типові для народу риси характеру виводяться з аналогічних способів поведінки в родинному житті, які панують у даній культурі (адже японську, американську і німецьку родини відрізняють саме ті риси, які німця характеризують як німця, американця – як американця, а японця – як японця).

Водночас М. Шлемкевич обґрунтовував вплив життя родини на національний характер. Саме в середовищі родини, як вважав М. Шлемкевич, молодим передаються «спільні цілій нації риси поведінки, реакцій, душевної настанови», «риси типові для даної нації зумовлені духом родини, а цей дух родини знову ж формується всією соціальною структурою і культурою суспільства».³⁹

³⁸ Шлемкевич М. Національний характер (Думки із приводу думок д-ра Б. Цимбалістого). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Березень-квітень. Вип. 3–4 (97–98). Р. IX. С. 42.

³⁹ Шлемкевич М. Почуття меншцінності. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1958. Ч. 4 (62). Р. VI. Квітень. С. 10.

М. Шлемкевич вважав важливою орієнтацію на цінності, на яких ґрунтується життєдіяльність родини. Адже саме якісний процес становлення сім'янина передбачає засвоєння моральності, формування національно-етнічної свідомості, виховання громадянськості. Обов'язком родини передовсім повинна стати допомога у засвоєнні моральних, національних та громадянських цінностей. М. Шлемкевич писав: «Вимріяний, український лад, і його основа: родина, є мірою всіх цінностей».⁴⁰

Саме в поезії Т. Шевченка М. Шлемкевич бачив заклики до створення щасливої родини, закону, який стане основою упорядкованого життя в родині й суспільстві (гріх проти закону вважав смертельним гріхом проти суспільства). Адже поеми поета свідчать, вважав дослідник, що найпершою цінністю і мірою всіх інших цінностей була родина, оскільки є «основою життя, але над життям діють інші, вищі, ширші сили: добро і зло, і в цій боротьбі добро родини уступає ідеї правди-справедливості, що має здійснитись у ширшій спільноті людства».⁴¹

М. Шлемкевич на основі міркувань Б. Цимбалістого та власних суджень зачіпає ще одну проблему, яка пов'язана зі значенням родини у вихованні дитини, – «це проблема матріархальної печаті, виразної в структурі й житті також і нинішньої української родини»⁴², наслідки якої дослідник бачив у тому, що «характер зафіксується здебільшого на першій, оральній, вповні материнській фазі, а уподібнювання пізніших років зближає дитину знову ж до матері, не до батька, який залишається чужим для неї».⁴³ У цьому контексті сучасний педагог О. Вишневський говорить про перевагу материнського та необхідність забезпечення рівноваги батьківського й материнського елементів у сучасній родині (що пояснюється історичним впливом матріархату на свідомість українців).⁴⁴

⁴⁰ Там само, с. 47.

⁴¹ Там само, с. 96.

⁴² Шлемкевич М. Національний характер (Думки із приводу думок д-ра Б. Цимбалістого). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Березень–квітень. Вип. 3–4 (97–98). Р. IX. С. 44.

⁴³ Там само, с. 43.

⁴⁴ Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1996. С. 168.

Відтак, враховуючи українську традицію забезпечення переваги жіночого елемента у побудові сімейного життя, важливо ставити проблему підвищення ролі батька в сім'ї, нарощування значущості чоловічого елемента в житті подружжя та вихованні дітей.

Отже, з потреб зміцнення родини випливає також сутність формування свідомості кожної української людини. До того ж, важливо орієнтуватися на цінності, які забезпечують життєдіяльність родини. Тут ідеться про здатність поступатися власними інтересами, уболівати за членів родини та інтереси нації. Обов'язком родини має стати засвоєння нею моральних та національних цінностей, що однак не означає меншої уваги до становлення моральності в родині, виховання характеру, останнє забезпечує якісну підготовку до життя в сім'ї. Відповідно до концепції М. Шлемкевича, до рівня духовних цінностей і вироблення моральних чеснот людина йде від усвідомлення свого місця в родині, громаді через плекання любові до рідного оточення (за логікою виховання).

У М. Шлемкевича спільнота «родина» є уособленням держави України, але у зменшеному вигляді. Відповідно важливою для нього була ситуація, коли родина стає цеглинкою у творенні держави: «Політичною надбудовою того світу спільноти-родини, яка росла б і множилася б, є упорядкована державність».⁴⁵ Зауважимо, що для М. Шлемкевича це означало, що характер народу незнищуваний.

Типовою рисою національного характеру українців була і є працелюбність. Хліборобське життя українців впливало на родинний устрій. Осідлість, стабільний прибуток від праці на землі, чим переважно займалася жінка, робили матір головною особою сім'ї і надовго закріпили елементи матріархату. Бачимо ще одну рису національного характеру – культ жінки. У цьому ракурсі М. Шлемкевич схвально висловлювався щодо думок Б. Цимбалістого про значну роль матері в українській родині, підкреслював, що «у ній мати відіграє значно більшу роллю, ніж у інших народів. Українська жінка в Краю і на еміграції активніша, ніж її посестри інших націй. Українські жіночі організації мають більше значення в українському, ніж в інших суспільствах».⁴⁶ Він

⁴⁵ Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк–Торонто : Ключі, 1956. С. 14.

⁴⁶ Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі. 1961. Ч. 3–4 (9–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 43.

підкреслював, що у творах Т. Шевченка мати, однозначно, займає центральне місце в родині, а чоловік рідко бере участь у виховному процесі, залишаючи справу виховання дітей дружині (це сліди матриархату в житті українців).

За М. Шлемкевичем, українському народові властиві також безсумнівна довіра до життя, імпульсивність, одночасно деяка пасивність, на противагу агресивності, суперництва. Фізичні знущання над українцями, на його думку, не привели до значних духовних втрат, про що свідчать творення державності, своєї культури, мови. Пристрасний заклик М. Шлемкевича до національної єдності, української синтези знайшов відгомін у серцях українців.

У сьогоденні ми бачимо багато втрат. Найбільші поразки в духовно-національній сфері людини стосуються її моральної сторони. У статті «Бій за правду» читаємо: «Та занадто довго жили ми в світі безсоромних обманів, віроломств і насильства. І в нашу свідомість почала, мов зараза, закрадатися думка, що боротьба і політика мусять користуватися брехнями і насильством. Оце настала велика пора очистити нашу свідомість і наше життя від тієї зарази».⁴⁷ Ці слова актуальні й сьогодні.

Людина є частиною соціуму. Як істота соціальна вона належить до спільноти та є носієм національного характеру, культури, традицій.

Відомо, що будь-яка релігія є носієм загальнолюдських цінностей. Релігійна мораль має суспільний характер. Тому релігія має на меті виховання гуманних рис особистості людини. Релігія зорієнтовує людину на пошук змісту життя, націлює на ідеали добра, любові, краси, справедливості.

Християнська стратегія виховання посідає чільне місце в європейській культурі. Саме її морально-етичні норми (християнські цінності, ідеали добра) стали системою правил у співіснуванні людей. Вона відкидає зло як метод досягнення мети у житті. Зло породжує обман, що в майбутньому може призвести до ущемлення розвитку моральної сторони людини, відтак до поразки в її духовно-національній сфері. У результаті отримуємо матеріалі-

⁴⁷ Бій за правду (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1956. Ч. 11 (45). Р. IV. Листопад. С. 1.

зацію свідомості. «Та занадто довго жили ми в світі безсоромних обманів, віроломств і насильства. І в нашу свідомість почала, мов зараза, закрадатися думка, що боротьба і політика мусять користуватися брехнями і насильством. Оце настала велика пора очистити нашу свідомість і наше життя від тієї зарази».⁴⁸

Слід зазначити, що християнські цінності дбають теж і про матеріальну сторону життя. Адже людині потрібні житло, їжа, піклуватися про батьків, дітей, здоров'я, дбати про комфорт і красу. Усе ж у житті складаються обставини так, що людина повстає перед вибором між матеріальним і духовним. Християнство закликає надавати перевагу духовним цінностям, що породжуватимуть у людині добро, терпеливість, толерантність, співпереживання, співчуття, прощення, бажання допомогти іншим.

М. Шлемкевич вважав, що джерелом моралі може бути (замість любові) співчуття⁴⁹ Відтак дослідник робив узагальнення: моральні ідеали – «не якісь готові завершеності» (кожна верства має свої окремі ідеали), і завданням є відбудувати в уяві піраміду моральних ідеалів».⁵⁰

Відчуття розгубленості у людини, за М. Шлемкевичем, не дає їй можливості будувати плани на майбутнє; «на великому роздоріжжі ні нової ясної мислі, ні золотої мислі, ні Божого слова».⁵¹ На нашу думку, порушений баланс у «піраміді» суспільних цінностей. М. Шлемкевич «розгубленість» української людини називає трагедією українського суспільства. Поряд з цим він запитував: «Може, сучасна розхитаність світогляду й порядку життя – це тільки тимчасовий нелад її невичерпного багатства?».⁵² Відтак М. Шлемкевич писав: «ми попали в те суспільство, і ми мусимо вплестися в його темпо, щоб нас не розчавлено було», «ми попали в те суспільство, але маємо ще й свій український світ і своє українське суспільство».⁵³ Зміна в суспільній свідомості привела до появи «нової» людини. Їй притаманні патріотизм, відповідальність, діловитість, «сила духу».

⁴⁸ Там само, с. 1.

⁴⁹ Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ : МП Фенікс, 1992. С. 54.

⁵⁰ Там само, с. 62–64.

⁵¹ Там само, с. 37.

⁵² Там само, с. 97.

⁵³ Там само, с. 141–142.

Ключові цілі України в сьогоденні є побудова освіти на демократичних засадах, розвиток самоусвідомлення національної гідності. Дослідник писав про сходження націоналізму на «руїнах нашої історії і нашого духа» через тугу за відбудовою упорядкованої держави українського духа.

Моральність має бути в рамках національного. Аморальне не має бути присутнім у рамках національного.

М. Шлемкевич вважав, що первинну напруженість в людині складає інтеграція та відокремлення. Ця напруженість зароджується між полюсами альтруїзм і гедонізм, любов і влада, творення і самообожнення. Вона має вплив на формування мети і сенсу життєдіяльності людини, її самопізнання та самовизначення. Філософ зазначав: «Націю розкладають вам на окремі первні: людські одиниці, та скажуть: дійсність – це окремі Івани, Степани, Павли, Марійки й т.п. Нація – це в'язанка їх і не більше».⁵⁴

До морального ідеалу української людини відносимо ідею свободи. Мета виховання в українському суспільстві передбачає орієнтацію на моральне в рамках національного, на рівноправність сім'ї, на патріотизм.

Українці завжди надавали перевагу демократичним переконанням. Таких переконань дотримувались й педагоги-емігранти. У передмові до праці М. Шлемкевич «Загублена українська людина» В. Храмова пише про відданість українців демократичним цінностям. Людина побутує в культурі. Саме тут вона може проявити свою індивідуальну неповторність, відбувається процес її соціалізації та входження в загальнолюдську спільноту. За М. Шлемкевичем, культура є балансом між «я» і «ми», між особою і суспільством. Це призводить до такої спільноти, яка плекає у кожному представнику особу, свідому своєї гідності та високого призначення. У цьому аспекті М. Шлемкевич наголошував: «Справжня культура вміщає в собі цінності, що мають універсальний характер; вона відкликається до того, що в людині й у всіх людях тотожне, найістотніше і найцікавіше; вона переступає фольклорні, етнографічні і політичні границі; вона єднає, вона не ділить...».⁵⁵

⁵⁴ Статті та рецензії Шлемкевича М. *ЦДДА України* (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 406 (Редакція газети «Нова зоря»). Оп. 1. Од. зб. 245. Арк. 47.

⁵⁵ Шлемкевич М. *Загублена українська людина*. Київ : МП Фенікс, 1992. С. 17.

Педагоги-емігранти вважають, що потрібно дотримуватись принципу демократизму, розвивати творчі здібності дитини. У рамках цього принципу їх можна розвивати у взаємозв'язках національних і моральних цінностей. Так, С. Русова говорила, що гуманне виховання має бути національним та індивідуальним, щоб дати добрі результати в розвитку серця та розуму.⁵⁶ Е. Жарський, В. Стецюк, В. Мацьків робили акцент на релігійно-моральному вихованні з урахуванням вікових особливостей дітей, потреб, інтересів, закликали виховувати активно та творчо молоде покоління у національній культурі.

Потрібно вести роботу щодо захисту демократичних змін у житті, виявлення демократичної позиції, обґрунтування її логічності й доречності, яка не допускає приниження людини. І напрям професійної переорієнтації науковця полягає в русі від просвітництва до здійснення життєтворчої та культуротворчої місії. Створення системи цінностей, яка слугувала б орієнтиром сучасного українського виховання, повинно, звісно, відбуватися в рамках духовності, духовних цінностей, які зумовлюватимуть настанову на відповідний життєвий вибір.

М. Шлемкевич характеризував думки І. Канта про важливість ідеї, а не конкретної людини. Ідеї стосуються шанування достоїнності людини. Філософ-гуманіст зазначав, що той ближній, та конкретна людина, яку потрібно любити і з якою потрібно рахуватись як з партнером у боротьбі за існування. Усіх інших можна топтати, нищити (за Ніцше, якщо це потрібно для втілення ідеї). М. Шлемкевич вважав, що така поведінка приведе до моральної кризи, результатом якої є «розхитаний світогляд і неупорядковане життя», «розхитані моральні ідеали», «душевна руїна». Дослідник наголошував, що суспільство не є одноплослинною істотою. Такою істотою може бути маса, юрба. М. Шлемкевич ще раз наголосив, що потрібно прагнути до усвідомлення в людині своєрідності, неповторності, унікальності. З урахуванням особистісного підходу, саме самореалізація людини сприяє духовному, соціальному, психічному розвитку людини. Індивідуальний підхід у розвитку особистості застосовуємо й сьогодні. Актуальність його невичерпна.

⁵⁶ Русова С. Ідейні підвалини школи. *Світло*. 1913. № 8. С. 33–34.

Суспільство складається з індивідів і філософію в індивіді М. Шлемкевич вбачає в «охопленні дійсності», внутрішньочуттєвому досвіді цінностей», «здійсненні цілей життя». Враження людини від життя і світу вміщує по частинам наука, мистецтво, релігія. А філософія, на думку М. Шлемкевича, інтегрує ці частинні враження в один світогляд. Тоді розвиток сприймається як «поступ раціоналізації» і передбачає індивідуальний підхід⁵⁷.

М. Шлемкевич завжди надавав перевагу правді. Кредо свого життя втілював, працюючи в Українському публіцистично-науковому інституті, завданням якого було надання правдивої інформації про Україну. Він писав: «Українською амбіцією й українським ідеалом повинно стати: – в нинішній боротьбі добра і зла бути першим лицарем правди і спертої на неї свободи! Хто хоче перемогти у війні, мусить у власному суспільстві побороти п'яту колону ворога: – мусимо вбити брехню в наших взаєминах між собою, у нашому житті, і мусимо вбити її в наших взаєминах із світом. Мусимо відбудувати довір'я українця до українця, і довір'я світу до наших слів, підорвані брехнями, що стали політичною мудрістю окремих людей і груп».⁵⁸

Дослідник вважав, що пошук правди можна здійснити шляхом дискутування: «ті, що дискутують, повинні мати своє переконання».⁵⁹ М. Шлемкевич пропонував практикувати бесіду-дискусію, яка допомагає формуванню переконань. Дослідник наголошував: «Якщо розмова має бути справжньою, поважною дискусією, тоді ті, що дискутують, повинні мати на увазі передовсім своє переконання і свого співрозмовця, і далі людей, що думають і можуть стежити за ходом міркувань».⁶⁰ Невипадково найбільшу цінність книжки Ю. Лавриненка. «Розстріляне відродження» дослідник бачив у стимулюванні мислення, прагнення до дискусії.

Технологічно організація дискусії для М. Шлемкевича означала опору на сумніви, перевірки окремих тез, дискутування серед учасників цієї розмови: «Коли нам залежить на твердому

⁵⁷ Шлемкевич М. Сутність філософії. *Хроніка*. 2000. Вип. 37–38. Т. 1. С. 688.

⁵⁸ Бій за правду (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1956. Ч. 11 (45). Р. IV. Листопад. С. 1.

⁵⁹ Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі. 1961. Ч. 3–4 (9–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 56.

⁶⁰ Там само.

переконанні, то дорога до нього веде через методичний сумнів, перевірку всіх тез, їх дискусію... І тільки той, хто докладно зважив усі свої гадки, добивається до знання, розуміння (епістеме), і до переконання. Гадки хиткі, і ті, що вдовольняються ними, міняють їх легко і без болю. Хто пробився крізь болючі сумніви до переконання, так легко його не покидає».⁶¹

У статті «Епілог і пролог» М. Шлемкевич порівнює дискусію з полемікою (епілог до минулорічних дискусій, що може бути прологом до нових): «Зачасто мішаємо дискусію, спільне шукання духовного самоутвердження, шукання правди, в якому суддею є власна інтелектуальна совість і совість людей, що з нами думають»;⁶² «Характерними для дискусії є спокій і видержка, для полеміки поспіх, воєнне темпо».⁶³

М. Шлемкевич вважав, що національна система освіти має вміщувати національні й духовні потреби українців, відповідати пріоритетам держави, враховувати традиції українського народу. Принципи демократії та гуманізму мають стати основними принципами побудови національної системи освіти. Серед дітей та молоді має панувати правда, «сперта на свободу».

Отже, М. Шлемкевич надавав перевагу духовним цінностям, моральним орієнтирам, прагненню до добра, любові, краси, досконалості, справедливості та відданості своїм народу й Батьківщині. Філософ-гуманіст доходить висновку: «Людина – це слаба істота, і треба бути вибачливими до неї, до її слабостей. Вона хоче жити, улаштуватись, мати вигоду. Це нормальні і здорові явища. Це ми всі, це ми такі! Але коли ті людські влаштувальні потреби і слабості вивищуються в чесноти, коли вони стають мірою цінності людини, тоді суспільство починає загнивати. Тоді треба, тоді конечно треба когось, хто взяв би на себе немилу ролю, що її своєю ролю вважав колись Іван Франко: – ролю сторожа-собаки, що гавкає раз-у-раз, щоб совість суспільства не заснула... Тож уважаємо щастям, коли час-до-часу прорветься різкіше слово правди в суспільстві. Тому вибачте і нам, вибачте всі, що хочете

⁶¹ Там само, с. 55.

⁶² Шлемкевич М. Епілог і пролог *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1961. Травень – червень. Ч.5–6 (99–100). Р.ІХ. С. 46.

⁶³ Шлемкевич М. Епілог і пролог *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1961. Травень – червень. Ч.5–6 (99–100). Р.ІХ. С. 47.

спати, коли Вас будитимемо». І продовжує: «Є люди, що при всіх переворотках і режимах виявили особливі здібності пристосуватись і улаштуватись. Це своєрідна проворність, і даремне аж дуже осуджувати її. В служебній функції вона може навіть пригодитися суспільству. Тільки щоб того роду проворні люди не хотіли ставати вчителями чеснот і патріотизму... Але від тих, що хочуть бути провідниками духа й життя, мусимо вимагати більше!»: «Людина – як місто. В її душі є ясні бульвари і темні провулки, добро і зло. Так і в душі суспільства. Так і в нашому житті. Тільки не примикаймо очей на ті темні околиці і не даваймо їм поширяти свої райони в місті наших душ і нашого суспільства. Засвічуймо лампи: – хай буде ясно!». ⁶⁴

Ці слова – як глибока гуманістична теза, адресована вчителю на перспективу. Педагоги повинні виходити з уявлень про людину, яка не може бути ідеальною. Адже, окрім добрих нахилів, у ній є також злі наміри, схильності, думки. Дослідник вказував також на той факт, що суспільство завуальовує негативні риси, стирає межі індивідуальності (як і неповторності).

М. Шлемкевич бачив в основі життєдіяльності української людини ідеї побудови гуманного суспільства, розбудови демократичної української держави. Будь-яка інша діяльність людини має відбуватись в рамках духовно-моральних цінностей. Так, М. Шлемкевич зазначав «У мистецтві те глибоке, невикористане, придалене визволяється в ясно оформленому образі». ⁶⁵ Ознакою правди мистецького твору дослідник вважав виявлені в ньому переживання митця.

⁶⁴ Щоб було ясно (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1956. Ч. 9 (43). Р. IV. Вересень. С. 1.

⁶⁵ Шлемкевич М. *Загублена українська людина*. Київ : МП Фенікс, 1992. С. 74.

Для нотаток

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Серія “Педагогіка в іменах”

ВИПУСК 7

Микола Шлемкевич (1894 – 1966)

Бібліографічний покажчик

Укладачі Ореста Карпенко, Оксана Яців

Макетування та верстка

Василь Герман

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 17.10.2020 р. Підписано до друку 27.10.2020 р.

Гарнітура Minion Pro. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 4,42. Зам. № 1919

Наклад 150 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПОСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна

тел.: (03244) 2-23-35, 3-38-50.

E-mail: posvitdruk@gmail.com
